

Α Ω

KERESZTYÉN IGAZSÁG

AZ ORDASS LAJOS BARÁTI KÖR FOLYÓIRATA

Új folyam 9. szám

1991. MÁRCIUS

TARTALOMJEGYZÉK

MEDITÁCIÓ	<u>Ordass Lajos</u> : Hősies keresztyénség (1934.)	1
KERÉKASZTAL	Létezett-e (létezik-e) "harmadik egyházi út?" (Szerkesztőbizottsági beszélgetés: <u>Botta István</u> , <u>Dóka Zoltán</u> , ifj. <u>Fabiny Tibor</u> , <u>Ittzés Gábor</u> , id. <u>Magassy Sándor</u>)	4
TANULMÁNYOK	ifj. <u>Fabiny Tibor</u> : A tipológiai gondolkodásmódról	20
	<u>Friedrich Károly</u> : Gerengel Simon (1518-1571)	28
FÓRUM	<u>Ittzés Gábor</u> : Tények és értelmezések	36
EMLÉKEZÜNK	<u>Urbán Ernő</u> : Evangélikus öntudat (1935.)	45
DOKUMENTUM	<u>Sólyom Jenő</u> : Magatartás az egyházbizottsági munkában	52
	MEVISZ-felhívás a zsinatról	54
TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ	magyar-német-angol nyelven	55
MELLÉKLET	A Keresztyén Igazság tartalomjegyzéke 1-8. szám	

KERESZTYÉN IGAZSÁG

Az Ordass Lajos Baráti Kör evangélikus, független, teológiai
és kritikai negyedévi folyóirata.

Új folyam - 1991. 9. szám - március hó.

Szerkesztők: ifj. Fabiny Tibor - Ittzés János

A szerkesztőbizottság tagjai: Botta István, Dóka Zoltán, Ittzés Gábor,
id. Magassy Sándor

Felelős kiadó: id. Kende György (Tel.: Budapest 1-662-523)

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 1114 Budapest, Bocskai út 10.

Egyes szám ára: 50,- Ft; évi előfizetési díj: 200,- Ft.

Csekkszám: Ordass Lajos Baráti Kör - Budapest - OTP XI. ker. 529-8145-2.

Készült: PATE Sokszorosító üzeme, Keszthely

Felelős vezető: Boros Jánosné

HU ISSN 0865 - 2163

Törzsszám: 94/91

Példányszám: 900

Engedélyszám: III./EL/20/1989.

MEDITÁCIÓ

(Szerkesztői megjegyzés:

Ordass Lajos 1991. február 6-án lett volna 90 éves. Az évfordulóról február 9-én emlékezett meg az Ordass Lajos Baráti Kör.

Folyóiratunk meditációját is az évforduló jegyében választottuk. Ordass Lajosnak 1934-ben írt, s a Keresztyén Igazság I. évfolyamában publikált írását közöljük. Az igemagyarázat a bátorságról, a hősiességről, az "igazságért való küzdelem hősi lelkéről", a szenvedés vállalásáról szól. Ordass (akkor még Wolf) Lajos ezt alig harminchárom évesen ceglédi lelkész korában írta. Tíz, tizenöt vagy húszöt év múlva az itt leírt szavak életté váltak. Tanuljunk belőle!)

ORDASS LAJOS

HŐSIES KERESZTYÉNSÉG *

Máté 5,3-10.

A hegyibeszéd bevezető sorait sokszor tekintették vigasztaló igéknek, pedig minden sora szent lelkesítésnek a beszédét tartalmazza. Nem megrokkantakhoz szól Jézus, hanem nagy küzdelemre indulókhöz, akiket a hősiesség lelkével akar megterhelni. A mi időnkben nagy szükség van arra, hogy ezeket a régi keresztyén erényeket, melyek győzelmes elszántságot jelentenek, magunkban föllelevenítsük, mert többet mondanak, mint a lármás harcizaj. Hősiességre van szükség ahhoz, hogy kicsi, fontoskodó személyünk háttérbe lépjen és kitartsunk az Isten országáért vívott küzdelmünkben.

* Megjelent: Keresztyén Igazság I. (1934) 217-218. old.

MEDITÁCIÓ

Hősi lélek kell ahhoz, hogy szegények legyünk. A külső szegénységhez is. Mennyi jobb sorsra érdemes életet tett tönkre a gyávaság, hogy nem mert szegény lenni. Mily sok nemes terv fulladt kudarcba nemzeti életünkben is, mert amikor kellene, nem tudunk szegények lenni. De Jézus itt lelki szegénységről szól. Nincs teremtés a földön, amely olyan nagy szegénységet érezne, mint az az ember, aki életének lehetőségeit és követeléseit meglátta az örökkévalóság fényében. Minél magasabbra törekszünk, annál jobban érezzük ezt. Ez a szegénység boldogság.

A szenvedés elhordozásához is bátorság kell. Ha magafeledt duhajkodásban látunk egyéneket, vagy egy világot, föltámad az emberben a vágy így imádkozni: Uram, küldj szenvedést, mert itt más már nem segít! - Szenvedés van elég a világon, de legtöbbször nem áldást, hanem átkot szül. Ma azért kell könyörögnünk, hogy legyen hősi lelkünk a szenvedést elhordozni. Nehéz csak elképzelni is olyan embert, aki boldog anélkül, hogy a szenvedés áldásában részesült volna.

Hősiesség szükséges a szelídlelkűséghez. Szelídnek maradni, amikor mindent az erőszak hatalma alá vetettek látunk. Hinni a lélek győzelmét. Bizalmatlannak lenni a gyűlölködés, erőszak, hazugság eljárásával szemben. Bátorság szükséges szelíd lélekkel hinni a jó végső győzelmében lassú haladása ellenére is.

Az igazságért való küzdelem hősi lelkét a világ sokszor felismerte és értékelte. Az igazságnak a világon sok törhetetlen bajnoka volt. Nemzetünk történetéből is felénk közelít nemes alakjuk. Hitünk, hogy Jézus róluk bizonytalán elmondotta: Nem vagy messze az Isten országától. De hősiessé az igazságért folytatott küzdelem akkor lesz igazán, ha nemcsak a körülöttünk lévő világban, hanem magunkban is harcolunk érte. Az igazság szolgálatára vagyunk hivatottak, de amíg emellett még önző érdekeket is szolgálunk, addig a legnehezebb küzdelem még hátra van.

Bátorság kell az irgalmasság gyakorlásához is. Ennek hőseit rendszerint azok sorában találjuk meg, akik megtanultak szenvedni. Az irgalmasság munkáihoz hősiességre van szükség a csalódásokkal és a határtalan szükségekkel szemben. Látni a mérhetetlen szükségét és mégsem meglankadni. Hogy ebben boldogság van, azt bizonyítja, hogy ritkán látni oly igaz öröm tükröződést, mint azok lelkéből, akik mernek mentőmunkát végezni.

A tisztaszívűek bátorságának jutalmául Jézus az Isten meglátásának boldogságát igéri. Bátorságra van szüksége a rossz lelkiismeretű gyermeknek ahhoz, hogy bűnbánat és bűnvallás útján lépjen szülei arca elé. Addig nem tudja a lelkünk meglátni Istent, míg nem vettünk bátorságot hősiességel szívünk megtisztításához.

MEDITÁCIÓ

A Szentírás a békeesség Istenéről szól. Mi ennek a békeesség Istenének vagyunk a gyermekei. A külső békeesség lehet hazug. Csak egy igaz békeesség van: az Istenben való békeesség. Ez menti meg a világot. Népek pusztulnának el, ha nem élnének közöttük, akik teljes elszántsággal erre a békeességre igyekeznek. Az Isten gyermekei a fenntartói minden nemzetnek.

Végül szól Jézus a vértanúság bátorságáról. Ebből már teljes aktivitás sugárzik. Van-e a ma keresztyénségében ily bátor lélek? Amíg elszórtan küzdöttek Isten országáért az első keresztyének, a reformátorok, ez a hősiesség napról-napra fényesen ragyogott. Félő azonban, hogy a "keresztyénné" lett világ-részekén elveszett a vértanúság hősi lelke. Széles úton járunk. Nem lehet az egyházívek egyetlen kötelessége az őrhelyen állás a földi életközösség javai fölött, hanem elalkudhatatlanul az Isten ügyének szolgálójává kell lennie. Mert azok a hősök "boldogok, akik háborúságot szenvednek az igazságért, mert övék a mennyeknek országa!"

Krisztus, ártatlan Bárány,
Ki miértünk megholtál,
A keresztfa oltárán
Nagy engedelmes voltál.
Viselvén bűneinket,
Megváltottál minket.
Irgalmazz nekünk,
Ó, Jézus, Ó, Jézus!

LÉTEZETT-E (LÉTEZIK-E) HARMADIK EGYHÁZI ÚT?

-Szerkesztőbizottsági beszélgetés-

Bevezető

Nemrégiben jelent meg Veöreös Imre A harmadik egyházi út 1948-1950 című könyve. A szerző "rendhagyó memoár"-nak nevezi a kötetét, hiszen annak törzsanyagát az Új Harangszóban és a Lelkipásztorban egykor megjelent írásai képezik. A Bevezetésben ezt írja: "Ma hallani olyan véleményt, hogy a történelem az első utat, Ordass Lajosét igazolta. Ez azonban így megtévesztő, hiszen az 1989-ben az egyházak előtt nyíló szabadabb tért nem egyházi emberek vítették ki, hanem a mai történelmi alakulás hozta magával." A szerzőt minden bizonnyal Ordass Lajos püspök Önéletrajzi írásainak megjelenése és azok itthoni hatása motiválta könyve megírásában. Felfogásában az első út Ordass irányvonala: az "oppozíció", a második út Dezséry püspöké: a "konformizmus", s a rövid harmadik utat Túróczy Zoltán, Szabó József püspökök nevével fémjelzi. Ehhez az irányzathoz tartozott egykoron ő is, s még ma élő tanúként Ordass kizárólagosságát vitatva Túróczy és Szabó püspökök emlékének dedikálja egykori írásainak a gyűjteményét. (Közismert, hogy Káldy öt egyházi utat szokott emlegetni: a hierarchia, az opozíció, a konformizmus, a gettó és a diakónia útját).

Szerkesztőbizottságunk elhatározta, hogy a könyv kapcsán néhány szerkesztőbizottsági tag beszélgetést folytat arról a kérdéstről, hogy létezett-e ill. létezik-e "harmadik egyházi út", pontosabban, mi a valódi alternatíva az egyház útkeresésében? Egy teljességre törekedő recenzió helyett szólaljon meg néhány gondolat a következő oldalakon.

BOTTA ISTVÁN:

Elsőként a hitelesség igényéről szölok.

Veöreös Imre könyve bevezető mondataiban a történelmi hitelesség igényével lép fel: "Rendhagyó memoárnak nevezhetném ezt a kis könyvet. Csak három év körén belül mozog, s fő anyaga nem mai szemmel írt visszaemlékezés, hanem korabeli megnyilatkozásaim. Ez a műfaja teszi igazán hitelessé. (Kiemelés tőlem.) Az emlékiratokat egyébként mindig fenyegeti az önkéntelen későbbi belevetítés és változott szemlélet." (7.1.)

A könyv valójában Ordass Lajos: Önéletrajzi írások, I-II. kötetének kritikája. Ezzel állítja szembe az egyház életében igen súlyos három esztendőben, 1948-50-ben megjelent cikkeinek

KEREKASZTAL

és előadásainak egy csokrát, amelyek - kimondhatjuk -, hogy szerzőjük szerint "hitelesebbek" Ordass Lajos "memoárjánál".

A történettudomány azonban nem ismeri azt a kritikai értékelést, hogy a Korabeli újságcikkek hitelesebbek lennének az események egy főszereplőjének memoárjánál. Ebből a szempontból a műfaj is - teológiai kifejezéssel élve - "adiaforon", sőt az újságcikkeket irányzatosságuk miatt más műfajoknál óvatosabban kell forrásként kezelni.

Az újságíró többé-kevésbé hiteles értesülések alapján informál, tudósít, értelmez és értékeli, közvéleményt formál. Természetesen Veöreös Imre cikkei sem az események "sine ira et studio" közlését szolgálták. Az iskolák államosítása alkalmából írt cikkhez fűzött jegyzetében maga mondja: "Cikkem azt a célt szolgálta, hogy 'hitvalló szavunkat megszólaltatva' felkészítse a pattanásig feszült hangulatban egyházunk népét az elkerülhetetlenre." (120.1.5.j.) A cikk írójának jóhiszemősége nem tagadható, írásai formai hitelessége azt jelenti, hogy félreérthetetlenül tükrözik az adott időben Veöreös Imre álláspontját, igazságuk kérdése külön kritikai elemzést kíván.

Téves az Ordass memoárok értékelése. Azok nem "mai szemmel írt visszaemlékezések", amelyeket "mindig fenyegeti az önkéntelen későbbi belevetítés és változott szemlélet." Célja nem "önigazolás", vagy a "közvélemény formálása" volt. Ordass nem is gondolt arra, hogy írásai valaha is megjelennek. Dokumentumok és "pro memóriák" alapján tényeket rögzített. A "pro memóriák" sem későbbi visszaemlékezések. Ordass az események vagy tárgyalások után nem "vázlatokat" készített, amelyek ezeknek csupán a magvát tartalmazták, s utólag úgy formálódtak, mint az ókor hadvezéreinek harc előtt katonákhoz intézett retorikus szónoklatai. Rögtön a tárgyalások után igyekezett azokat a lehető leghívebben és tárgyilagosan írásban rögzíteni. Magam is részt vettem néhány tárgyaláson, s mikor elolvastatta velem feljegyzéseit, bámultam páratlan emlékező tehetségén. Így tehát a "korabeliség", vagy "későbbi belevetítés és változott szemlélet"-re való hivatkozás, mint a "hitelesebb" tudósítás formális érve, elesik. Az Önéletrajzi írások tehát nemcsak annyiban hitelesek, hogy Ordass Lajos álláspontját tükrözik, hanem azért is, mert tagadhatatlan objektivitással az eseményeket is "hitelesen" őrizték meg számunkra.

Másodszor a könyv igazságigényét vetem fel.

A könyv teljes tartalmi kritikai vizsgálata annak a feladata lesz, aki ennek az időszaknak egyháztörténetét fogja megírni. Jelen hozzászólásomban vázlatosan csupán egyetlen cikket elemzek, mégpedig a döntő fontosságú, iskolák államosításáról szólót:

KEREKASZTAL

"Mit szólunk az iskolák államosításához?" (26-30.1.) Előszőr Ordass Lajos álláspontját vizsgálom, mivel a cikk az ő magatartásának kritikája. Milyen alapokon nyugodott ez az álláspont?

Az akkor érvényben levő Egyházi Törvények II.tc.I.fej.l. §-a szerint "A magyarországi evangélikus keresztyén egyház iskolai és jótékony intézményei, mint az egyház önfenntartásának eszközei, az egyház testéhez tartoznak."

III.fej.4.§. "A magyarországi evangélikus egyházban a hatalom forrása az egyházközség... Minden felsőbb egyházi hatóság köteles az alsóbbfokú egyházi hatóság jog- és hatáskörének épségben maradása felett őrködni."

V.tc.II.fej.6.§. "Az evangélikus önkormányzati testületek bármelyike (mj. tehát az egyházközség is) állíthat fel és tarthat fenn bárminemű és fokú nevelő intézetet és iskolát".

V.tc.II.fej.9.§. szerint megszüntetése és az államnak, vagy más intézménynek átadása felől is az illetékes önkormányzati testület dönt, a törvény megszabta feltételekkel.

Ordass Lajos erre tett esküt, s mindvégig ehhez is tartotta magát. Az iskolát, mint "az egyház önfenntartásának eszközét" nem anyagi kérdésnek tekintette, hiszen az nem jövedelemforrást jelentett, hanem áldozatot követelt az egyháztól. Az 1948 május 25-i püspöki megbeszélésen ezt úgy fejtette ki püspöktársai előtt, hogy "iskoláink - ha valaha kellettek - most úgy kellene nekünk, mint a falat kenyér. Ifjúságunk hitben való nevelése nézetem szerint a legszorosabb értelemben vett egyházi feladat. Késő lesz valahol egy belsőbb védelmi vonalon megvetni lábunkat, ha most megfutamodunk. Az egyház ellenállásának nem az ad értelmet, hogy belátható, rövid ideig kell azt csak folytatni. Ha van ok az ellenállásra, akkor azt abban az esetben is vállalnunk kell, ha beláthatatlan ideig tart is, sőt akkor is, ha ellenállásunkkal menthetetlenül el is bukunk."

Ordass ezt Túróczy Zoltán és Szabó József véleményével szemben hangsúlyozta, akik szerint az iskolakérdésnek nincs köze az egyházhoz, a megkövetendő Egyezmény biztosítja a kötelező hitoktatást, s az ellenállásnak csak akkor volna értelme, ha rövid ideig tartana. (Ordass Lajos: Önéletrajzi írások, I. 291-293.1.)

Az 1948 június 4-i püspöki értekezleten Ordass szerkesztett egy pásztorlevelet a gyülekezetekhez. Ebben megírja, hogy "Országunk kormányának, amint a sajtó is közölte, elhatározott szándéka, hogy az egész országban egységesíti az ifjúság iskolai nevelését és oktatását." (Kiemelés tőlem.) Majd az Egyházi Törvényeknek megfelelően megállapítja: "egyházunk vezetősége a gyülekezetek megkérdezése nélkül... semmiféle határozatot nem hozott és ezután sem hozhat... egyházi iskoláink sorsa... elsősorban az egyházközségeket érinti, felkérjük az egyházközségeket, hogy a presbitérium ülésén mérlegeljék az

KEREKASZTAL

egyház mai égető kérdéseit és állásfoglalásukat közvetlenül az egyetemes egyház elé terjesszék." (U.o. 177-178.)

Ezt a törvényeinknek megfelelő körlevelet sok húzódozás után Túróczy és Szabó püspökök és Németh Károly püspökhelyettes is aláírták, s az Új Harangszóban való közlés útján június 13-án került kihirdetésre. Új Harangszó, Győr, 1948 jún. 13. IV. évf. 24. sz.l.l.)

Ordass Lajosnak erről a körleveléről megállapíthatjuk, hogy az egyház küldetésének, az Egyházi Törvényeknek és esküjének megfelelő szó volt a gyülekezetekhez. Utolsó szó az ifjúság hitben való nevelése érdekében. Sem ellenállásra, sem védekezésre nem adatott további lehetőség.

Szembesítsük ezt az álláspontot az állítólagos "harmadik egyházi út"-at képviselő Veöreös Imre cikkével, beállítva azt a korabeli események sorába.

1948. május 30-án közölte a Szabad Nép, a párt központi lapja Révai Józsefnek az értelmiségi nagygyűlésen elhangzott beszédét ezzel a címmel: "Az egyházi iskolák államosításáért folyó harc máris eldőlt". Lehetetlenség - mondotta többek között -, hogy a demokrácia ellenségeinek kezén hagyjuk a köznevelést." Idézi Veöreös Imre könyve 120.1.5.j.)

1948. június 4-én készült és került aláírásra a püspöki kar már említett körlevele.

1948. június 6-án jelent meg az Új Harangszóban Veöreös Imre cikke, megelőzve az ugyancsak Új Harangszóban június 13-án közzétett püspöki körlevelet.

Mi indította Veöreös Imrét, hogy meg nem várva, nem is azonosulva az egyház hivatalos állásfoglalásával, ellentétes véleményét kifejtse? A már idézett utólagos jegyzetében maga vallja, hogy a fenyegető hangú Révai-beszéd. A cikket értékelhetjük úgy, hogy egyházmentő figyelmeztetés minden további megpróbáltatás elkerülésére, az igazságtalanságba való belenyugvás árán. Ám ez nem a hitvalló egyház, hanem az egyházi reálpolitikus szava. Mai újra-közlését jegyzeteléssel, bevezetéssel és záró szóval: önigazolási kísérletként értékelhetjük. Az állam szempontjából tekintve, tálcán nyújtott felajánlás és a jogtalan eljárás igazolására szolgáló érvkészlet, nem csupán az "elszenvedjük" kinyilatkoztatása. Ennek bizonyítására csupán egy mondatot idézek a könyvből: "Az egyház lényegéhez nem tartozik hozzá az iskola." (27.1.) Ez nem elhatárolódás-e Ordass Lajostól, s magára hagyása egy igazságtalanság elleni harcában, s nem az "opportunizmus" felé tett lépés? Ez lett volna a "harmadik egyházi út"?

Veöreös Imre felveti az idő igazolásának problémáját is. Vajon az idő nem igazolta-e, hogy iskolaügyben nem épületek jogtalan elvételéről, nem is egyházi "földrajz-oktatás"-ról volt szó, hanem az ifjúság hitben való nevelése felszámolásá-

KEREKASZTAL

ról. Már az alapul vett három esztendőben is lehetetlennek bizonyult, hogy külön utat építsenek a támadó állam és a megtámadott egyház frontvonalala között. A történelmi távlat pedig azt igazolta, hogy az ateista, az egyház megsemmisítését célul kitűző kommunista pártállammal nem lehet kompromisszumot kötni, mert az nem jogok gyakorlását biztosítja, mert az állam azt az egyház fegyverletétele első lépésének értékeli, s aki nem hajlandó a további fegyverletételekre, azt félresöpri.

Harmadszorra pedig egy kérdést vetnék fel: a hitvalló egyházi emberek keresztthordozása hiábavaló volt?

Veöreös Imre könyve 8. lapján így ír: "Egy felismerés helyességét nem döntheti el a sikeressége. Sem emberek helyeslése, sem történelmi kudarc... Ma hallani olyan véleményt, hogy a történelem az első utat, Ordass Lajosét igazolta. Ez azonban így megtévesztő, hiszen 1989-ben az egyházak előtt nyíló szabadabb tért nem egyházi emberek vívták ki, hanem a mai történelmi alakulás hozta magával."

Nem tudom, hogy milyen alapon állítja ezt Veöreös Imre. A háború után Molotov "kollektív felelősség" doktrínája alapján az egyházat is kollektíven elmarasztalták, s kimondták az ítéletet: az egyház nem szólt, azért elvétetett tőle a szólás joga. Csak "zsákban és hamuban" kellett és lehetett bűnbánatot tartania. Pedig szóltak és tettek is sokan, minden veszélyt vállalva, - egyházunkban elsősorban Ordass Lajos, de erről nem volt szabad beszélni. Talán ennek berögződött mintájára született, hogy az egyház szabadsága érdekében "egyházi emberek" nem tettek semmit. Annak megállapításához pedig, hogy a mai "történelmi alakulás" okait események, tények, ma még titkos dokumentumok alapján feltárják, még sok évnek kell eltelnie. Egy azonban bizonyos: sok millió szenvedést vállaló és hordozó igazak mártíromsága is a változás okai közt fog szerepelni, s köztük számtalan "egyházi ember." A keresztyén-üldözések idején élt egyházatya, Tertullianus mondta: "Semen est sanguis christianorum" - a keresztyének vére mag. S Ordass Lajos nem azok közé az "egyházi emberek" közé tartozott-e, akiknek a mártíromsága, vére "mag" volt abban a vétségben, amelyből az egyház szabadsága kisarjad? Nem az ő keresztet hordozó, "sikertelen" élete lett-e bizonyosságává az Ige igazságának?

DÓKA ZOLTÁN:

Veöreös Imréhez diákkorom óta mély személyes és teológiai barátság fűz. Ordass Lajos személyét, jelentőségét és szerepét azonban alapvetően eltérő módon ítéljük meg. Még jóval a publikálás előtt Veöreös Imre a kötet kéziratát elküldte nekem, s én egy hosszú levélben fejtettem ki, hogy miért nem örülök

KEREKASZTAL

ennek a könyvnek. Néhány részletkérdésre vonatkozó kritikámat elfogadta, s azokat figyelembevételre finomította is az érvelését, de az akkori bírálatom idevonatkozó részletét a könyv egészére vonatkozóan ma is fenntartom, annak hangsúlyozásával, hogy eltérésünk egy történelmi problematika és a benne szereplő személyek megítélésében semmit sem változtat Veörös Imre iránti nagybecsülésemen, életre szóló indíttatásaiért érzett tanítványi hálámon és baráti szeretetemen. "Hozzászólásként" 1989 augusztusában írt levelem idevonatkozó részletét idézem:

A főmondatommal kezdem: nem örülök a könyvednek, mert nem tudok vele egyetérteni. Sem alapkoncepciójával, sem számos részletértékelésével és különösen nem az időzítésével. Kissé részletesebben:

1. Az alapkoncepciód benne van a címben: a harmadik egyházi út. Szerintem ilyen nem volt és ma sincs. Csak két út volt és van: az egyházi út és az állami egyházpolitika útja. Az egyik védelmezője az evangélium ügyének, az egyház szabad működésének, míg a másik kiszolgálója az állam egyházzomboló szándékainak. Ki-ki aszerint tartozott és tartozik egyik vagy másik úthoz, hogy működésével melyik ügye segítette és segíti. Mindkét útnak voltak és vannak állandó, konzekvens képviselői, és voltak és vannak "ingázók".

Tudod, hogy én Téged, Turóczyt és Szabót Ordással együtt az egyházi út képviselőinek tartalak, minden elvi és gyakorlati különbségeket ellenére. Tehát annyira egy táborba tartozóknak, hogy éppen ezért tartom alapvető hibának egy "harmadik út" megkülönböztetését. Ráadásul ezzel a megjelöléssel azt szuggerárod, mintha az állami vonal is "egyházi út", éspedig a másik kettővel teológiaiul azonos minőségű, legitim út lett volna. Ma már politikai oldalról is visszaigazolják, hogy nem az volt!

Tudod azt is, hogy én az egyházi úton járók közötti vitákban elvileg is, gyakorlatilag is Ordass álláspontját helyeseltem, mert a Tűtöket. Az elvi különbséget abban látom, hogy I. a II. világháború utáni nagy politikai földrengést teológiai tényezőként értékeltétek, míg Ordass az 1933-as Barth-hoz(!) hasonlóan úgy ítélte meg a helyzetet teológiaiilag, "mintha nem történt volna semmi" (Barth híres mondata). Ordass is vallotta, hogy az egyház semper reformanda, de nem történelmi fordulatokhoz kötötten és nem politikai igények mértéke alatt. A gyakorlati különbség közöttetek ebben a kérdésben ragadható meg: az állami "szalámi-politikának" megfelelően apránként adjuk-e fel állásainkat, mindig újra megkülönböztetve a fontosat a kevésbé fontostól, vagy eleve nem menjünk bele ebbe az alkudozásba, hanem mondjunk világos nemet az állami szándékokra és szenvedésre is készen, szolgál-tassuk ki magunkat nem az államnak, hanem a történelem Urának, Istennek?

Kétségtelen, hogy ezek az elvi és gyakorlati különbségek jelentősek voltak, és fájdalmas tény, hogy az egyházi út belső meghasonlása nagy mértékben megkönnyítette az állami vonal előretörését. De bármilyen nagy volt is a meghasonlás közöttetek és Ordass között, maga az állam tette kétségtelenné, hogy Ti azonos úthoz tartoztok: mindnyájatokat kiszorított az egyház éléről és félreállított azok aktív közreműködésével, akik szolgálai lélekkel járták az állami utat.

2. Részletértékeléseidet néhol megdöbbenve olvastam: egyenesen torzító tükröt használsz. Ahol csak lehet kisebbitel Ordasst és még egyéniségére, pszihés alkatára utaló mentségkereséseidből is rendre vesztesként kerül ki ez a mindnyájunkat megszégyenítő hűségű, erkölcsi óriás. Két példát!

Kétségbe vonod, hogy Ordasst "teológiai tételek vezették volna rendíthetetlen magatartásában. Eszembe jut egy korábbi tanulmányod, ahol azt írod, hogy minden hívő ember teológus. Milyen tágszívű, igaz állítás! Veőreős Imrére valló! De miért zárod ki ebből Ordasst? Mert másoktól tanult? Te nem? Vagy Barth vagy Bultmann vagy Luther vagy Pál apostol nem? Mink van, amit ne kaptunk volna?! No és, Bergrav nem éppen lutheri álláspontja miatt szenvedett? Vagy szerinted mit tanult Ordass Bergravtól és a többi "jólismert személyiségtől"? Harisnyát kötni, vagy gyümölcsöt szedni felesben? Nem teológiát? Bizony, teológiát! Jó vagy rossz teológiát, ez már egyéni megítélés dolga, de teológiát. Lutherit méghozzá! S ennek szociáletikai alfája és omegája a "kettős kormányzás" megkülönböztetése.

Egy másik példa! A "rimánkodás" szó miatt kétségbe vonod, hogy Ordassnak is drága volt "a gyülekezetben folytatódó, evangéliumhirdető, pásztori szolgálat". Tudod, hogy Szabó Józsefet én is nagyon szerettem és ma is nagyra értékelem életművét, ahogy Túróczyét is. De nagyon igazságtalannak tartom ezt az erőltetett szembeállítást, amit később még kétszer megismételsz. Valóban azt gondolod Te is, amit a szabad Túróczy mondott a rab Ordassnak a szegedi börtönben, hogy Ordass nincs tekintettel az egyházra, hanem csak "a dicsfényt gyűjti a feje köré"?! Nem tudod feltételezni, hogy Ordass éppen a gyülekezetek érdekében vállalta a szenvedést, és maradt botránykő, felkiáltó jel, halálra szánt tiltakozás az állami terror és az egyházi hazugságok ellen?! Ordással való sok személyes beszélgetésem alapján teljes bizonyossággal állíthatom, hogy ez volt az igazság és nem az, amit Te írsz.

Meglepően éles elrajzolásaidra hozhatnék még több példát is. Nem teszem. Inkább emlékeztetlek valamire, amire egyszer már felhívtam a figyelmedet, de talán elfeledted, vagy nem tartod jelentősnek. Magam nagyon jelentősnek tartom. Ordass valahol azt írja, hogy feljegyzéseit, naplóját barátai és utódai számára írja. Nem tudjuk tehát, hogy ő maga mit vett volna bele egy könyvbe belső használatra szánt, személyes jegyzeteiből. Nagyon valószínűnek tartom, hogy a személyeket elmarasz-

taló részek lényegesen csökkentek volna. Ordass a néma szenvedés embere volt, nem az acsarkodó bosszúé. Még az "Önéletrajzi írások" 2. kötetének megjelenése előtt üzentem Szépfalusi Istvánnak, és kértem - Téged külön is említve - a bántó szövegek elhagyására, sőt arra is, hogy ezt a 2. kötetet most egyáltalán ne tegyék közzé. Elutasította javaslatomat. Vagyis: a Te felháborodásodat közvetlenül nem Ordass váltotta ki, hanem Szépfalusi. Ezért semmiképpen nem tartom fair eljárásnak, hogy Te a védekezni nem tudó Ordasst támadod, de meg sem említed, hogy ez a fonák helyzet nem neki, hanem Szépfalusinak köszönhető.

3. Könyved időzítését, azaz mostani megjelentetését különösen is negatív lépésnek tartom. Magad is érzed ezt, amikor további Ordass-kritikádat levéltári anyagnak szánod. De a részletektől eltekintve, maga az a tény, hogy éppen most, amikor egyházunkban mindenkitől lemaradva alig-alig ébrednek a reformlelkület és körműnkre ég az összefogás a zsinati felkészülésre, Te éppen most azt szuggerárod, hogy a sztálini egyházvezetés utolsó mohikánjai és a reformmozgalom között lehetséges egy "harmadik út" is, mindenképpen zavaró, sőt destruktív hatású véleményem szerint. Persze a Te dolgod és jogod eldönteni, hogy mit csinálsz. Harmatiék biztosan örömmel veszik, hogy kiadhatják. De ha engem kérdezel, amint hogy kérdeztél, válaszom már az eddigiekből is világos: ne add ki! Érleld tovább! Informálódj tovább és dolgozd át szelídebb, tudományosabb, indulatmentes hangvételűre! És várj a kiadással, amíg letisztult, szabad és megnyugodott légkör lesz egyházunkban! Most rendkívül kuszált harci helyzet van, "a hősök jönnek elő az ágy alól" (Balczó), a sztálinizmus kegyeltjei reformzászlókat lengetnek és szenvedéseiktől papolnak egyházon belül és kívül, és százszor meg kell gondolnunk, merre hat, amit mondunk."

IFJ. FABINY TIBOR

Veöreös Imrét közelebbről mintegy tíz éve ismerem. A Diakonia első fél évtizedében többször is lehettem a munkatársa. Egy sajátos, egyedülálló személyiséget ismertem meg benne. Mindenek előtt a világiak iránti nyitottsága ragadott meg. Ezen túl példamutató volt számomra szerkesztői korrektsége, precíz megfigyelőképessége és az emberi türelme. Sokszor elgondolkodtatott, hogy milyen nyitottsággal, érdeklődéssel és tisztelettel fordult hozzám és nemzedékem néhány tagjához, pedig apám generációjának volt a nevelője. Hafenscher Károly joggal emelte ki e A harmadik egyházi út recenziójában Veöreös Imre "európai" stílusú vitakultúráját.

A Diakonia gondosan és elegánsan szerkesztett számai, A középpont felől című kötete is arról tanúskodik, hogy joggal

nevezhetnék őt Tillich-hez hasonlítva a "kultúra teológusának".

Mindez persze nem jelenti azt, hogy szellemi orientált-ságunk, etikai eszményünk vagy a közelmúlt egyháztörténetével kapcsolatos véleményünk ne lenne alapvetően különböző. Bízom abban, hogy nem tekinti tisztelenségnek, ha egy fontos ügy érdekében a másságunknak most hangot adok. Már A középpont felől című könyvének olvasása közben fogalmazódott meg bennem néhány gondolat. Számomra, s úgy érzem kortársaim számára itt és most a kultúra és a teológia perspektívája fordítva lenne izgalmasabb, termékenyebb és provokatívabb: "A középpont felé". Teológiai és kultúrális írásai kapcsán a másik észrevételem az volt, hogy "a szellem diplomatája" ő. S ha ebben a könyvben a szellem diplomáciája érvényesült, akkor A harmadik egyházi út című kötetről azt mondhatjuk el, hogy abban pedig a diplomácia szellemét észleljük. A diplomaták általában kellemes emberek, hiszen kerülnek az éles, hangos konfrontációt. Ám ennek érdekében az igazság is tompított hangon szólalhat meg, s ezért könnyen elnyomhatja azt egy hamis mellékszólam. S ezért Veöreös Imre hangja számomra - szemben Ordasséval - nem eléggé kristálytiszta. Ordass nem volt diplomata. A diplomata - mégha teológiailag rendkívül művelt is - végeredményben: politikus. Egy teológus - mégha a teológiai műveltsége talán nem is rendkívüli - nem diploma-ta, hanem küldött. A teológus, különösen, ha egyházának vezető személyisége lesz, szükségszerűen konfrontálódik a politikával, s e konfrontációkban kétségtelenül politikusan és diplomatikusan kell viselkednie. A kérdés az, hogy a teológus a politikával való konfrontációjában meg tudja-e őrizni a teológus identitását és integritását, vagy pedig észrevétel-nül jó vagy rossz politikussá válik. A politikába keveredő teológusok természetesen többnyire rossz politikusok lettek, s én nem éppen ezt tartom tragédiának, hanem azt, hogy úgy váltak politikussá, hogy közben teológus ruhában maradtak. Teljesen egyetérttek Dóka Zoltánnal abban, hogy csak két út: az egyházi és az állami út létezik, úgy is mondhatnánk, hogy a teológus út és a politikus út. A könyv koncepciója ezért - túl azon, hogy etikailag veszélyes, hiszen nemcsak a szerző, hanem sokak számára itt és most kapóra jövő öngazolás, sőt a "Bánom" kimondását elodázó önfedezés- véleményem szerint teológiailag téves is. Téves az a beállítás, hogy Ordass képviselte volna a "jobb", Dezséry a "bal" oldalt, s közöttük volt a keskeny úton, a "hegygerincen" járó hívók kicsiny csapata. Alapvetően politikus szemlélet az, ami az egyházpolitikát autonómnak nyilvánítja, s így Ordass útját is egy egyházpolitikai vagyis politikai koncepciónak tartja. Dezséry egyházpolitikája tényleg politikus koncepció volt s benne - furcsa kimondani - volt annyi tisztesség, hogy felismerje ezt és levegye magáról a Luther kabátot. Egy politikusnak a teológia is politika, de egy teológusnak a politika is teológia.

KERÉKASZTAL

Hányszor utasította rendre a lelkészeket az elmúlt évtizedekben a diktatórikus egyházvezetői hang: "Minden politika!" Ordass valóban teológus volt, de Dezséry már egyértelműen politikus. Úgy látom, a reformmozgalmunk és a jelenlegi hivatalos egyházvezetés konfliktusának a gyökerei éppen ide nyúlnak. A reformmozgalom - lehet, hogy néha túl harsányan, lehet, hogy néha még némi személyes keserőséggel is - de teológusként, teológiai alapokon konfrontálódik az egyházpolitikával. Az is lehet, hogy néha rossz, ügyetlen politikai lépéseket tesz ebben a konfrontációban. Az egyházvezetés pedig - lehet, hogy jóindulatúan, őszinte vagy dekoratív kegyes frazeológiával - politikusként cselekszik, s még azt is elképzelem, hogy a nagypolitika szempontjából nemcsak taktikusak, hanem talán pillanatnyilag "jók" is ezek a lépéseik. Ám a lényeg az, hogy sokszor alapvetően mást kíván a politika és a teológia érdeke. Ezért sajnálom, amikor egyes egyházvezetőink még "büszkék" is arra, hogy ők "jól" politizálnak. Számomra Botta István fogalmazta meg legfrappánsabban azt, hogy az egyháznak soha sem lehet "egyházpolitikája": "egyházpolitikája csak az államnak lehet. Az egyháznak van küldetése, feladata, lehet sorsa, de egyházon belül politikája csak azoknak van, akik az egyház hatalmáért, vagy saját érvényesülésükért küzdenek, vagy az egyház megmaradását emberi eszközökkel vélik biztosíthatónak." ("A magyar állam egyházpolitikája és a lutheránus egyház 1948-1989" Kézirat). Úgy vélem tehát, hogy ez ma is rendkívül aktuális probléma: hiába változtak a hatalomban, az egyházvezetésben a személyiségbeli összetevők pozitív irányba, azáltal, hogy még ma is a politikus és nem a teológus szellem uralkodik, végeredményben ugyanúgy a Dezséry-Káldy vonal folytatódik, de a döntő áttörésre és a mélyen áhitott tisztulásra (mint ez 56-ban egy pillanat alatt megtörtént) egyházunkban még nem került sor.

A harmadik egyházi út néhány részletével kapcsolatban is fenntartásaim vannak. A Záró jegyzetben Veöreös Imre megítélt azzal, hogy idézett a Keresztyén Igazság első számában publikált Ordass esszéjéből. Az én soraimmal támasztja alá azt a tézist, hogy Ordass első és második püspöksége nem volt következetes az állam irányába: a második püspöksége alatt már elfogadta azt az Egyezményt, amit az első alatt ellenezett. Valóban azt írtam, hogy Ordass "a második püspöksége periódusában több esetben is másképpen cselekedett, mint 1948-ban..." Az idézetből úgy tűnik ki, hogy észrevettem egy súlyos ellentmondást vagy következetlenséget Ordass magatartásában. A más magatartásra utaló megjegyzést ma is vállalom, mert Ordass számomra nem idólum, hanem élő és ható szimbólum. Ugyanakkor Veöreös Imre idézése megtévesztő, mert kihagy az idézett írásomból egy fontos, értelmező mondatot: "1956 után más helyzetben, másokért és talán másként kellett kimondani a szót, de most is ki kellett mondani és ki is

KEREKASZTAL

mondta." (K.I. 1-2. sz. 24. old) Anakronisztikus és nevetséges szélmalom harc lett volna 1957-ben a már lassan tíz éve érvényben lévő Egyezményt nem figyelembe venni. Az idő diktálta kompromisszumot Ordass is kötött (s éppen ezért nem volt merev!) de a hangsúly azon van, hogy végig azonos maradt önmagával, s a kortásaihoz vagy az utódaihoz hasonlóan nem változott át észrevétlenül politikussá. Legyen itt elég egy bibliai analógiára utalnunk: Isten is másképpen cselekszik más helyzetekben, de mégis azonos marad önmagával. Ordass tehát a megváltozott körülmények között is megmaradt teológusnak, s másodsorra sem a rossz egyházpolitikust, hanem a teológust menesztette a nagypolitika és az éppen politikussá alakuló teológusok egy része.

A másik megjegyzésem egy korabeli cikkre vonatkozik. Közismert, hogy Ordass Lajost közvetlenül a börtönből való szabadulása előtt, 1950. április 1-én az Egyházi Különbíróóság megfosztja püspöki tisztétől. Az Új Harangszó 1950. április 2-i számában Veöreös Imre így írt: "A legnagyobb gátló körülmény az egyházunkon belüli hitetlenség. Ez a hitetlenség vagy abban nyilatkozik meg, hogy a romokat siratja és csüggedt, tétlen. Vagy abban nyilatkozik meg, hogy görcsösen ragaszkodik a régihez, s vállát nekifeszítve próbálja fenntartani az omlását, a már széthullott kövekből a régít akarja építeni." A képek, a kifejezések egyértelműen Ordass magatartását idézhették fel az olvasóban. Még ki sem szabadult a börtönből, április 1-én az Egyházi Különbíróóság a püspöki tisztétől fosztja meg, április 2-án a "harmadik egyházi út" sajtója pedig - a hitétől.

Túróczy és Szabó püspököket személyesen nem ismerhettem. Gyermekkoromtól kezdve mindkettőjükéről nagyon sok jót hallottam. El tudom képzelni, hogy igehirdetéseik ma is megérintenének és lázba hoznának. Szívesen elolvasnám Túróczy püspök magának írt prédikációit, de vajon vállalnánk-e ők ma ezt a harmadik egyházi utas elnevezést? Nincs okunk kétségbevonni, hogy ők is az egyházi, teológus utat járták, csak éppen naivak voltak, illúzióban éltek amikor a politikával való konfrontációban kisebb engedményekhez nagy reményeket fűztek. Saját akaratuk ellenére az egyházi út és az állami út nagy küzdelmében az állami út malmára hajtották a vizet, s ezért a politikai út, a Dezséry - Káldy vonal elnyelte őket is. Nagy dolognak tartom, hogy 1948-1950 között nagy erővel zúgott az evangelizáció szele. Ugyanúgy hitelesnek tűnik nekem ez az akkori szélmozgás, mint ahogy annak mai mesterként szítása, sajnos sokszor csak erőtelen utánzat marad. Ám mindig is éreztem valami zavaró, anakronisztikus mozzanatot az evangelizáció kontextusában: 1948, 1949, 1950. Kipirult arcú nagy megtérésélmények, lelkes, vidám, odaadó éneklések, s eközben a mozgalomtól érintettek családtagjaitól talán éppen megvonják a nyugdíjat, a rokonokat kitelepítik vagy kényszer munkára viszik, a földeket elveszik, ekkor zajlanak a koncepciós perek, az internálások, s az egyház püspöke bontónben ül

KERÉKASZTAL

Nem látták volna az -úgymond- harmadik út képviselői mindezt az embertelenséget? Helyes volt valóban csak az evangélium pillanatnyi érdekét, s nem az egyház egészének az ügyét szemelőtt tartani? Nem úgy volt ez az egyházzal mint olyan halálos betegek vagy halálraítéltek esetében, akik nem sokkal a haláluk előtt kivirulnak és megelevenednek? A keresztyénség gyakori kísértése, hogy csak az idő, a kor felett él és nem él benne az időben és a korban. Ordass életkeresztyénsége és életteológiája azért hiteles mert - az ellenkező vádak ellenére - ő a hitével benne élt a korban, s vállalta a nehéz idők kívánta szenvedést és tanúságot. A Túróczy - Ordass el-lentétre találó az az epizód, amit az Önéletrajzi tárgyalás-ról hazatérőben Ordass és Túróczy között a következő beszél-getés zajlott le. Túróczy: "Az ember úgy van ezekkel az em-

lentétre találó az az epizód, amit az Önéletrajzi írások I. kötetében olvashatunk. 1948. május 25-én egy tárgyalásról hazatérőben Ordass és Túróczy között a következő beszélgetés zajlott le. Túróczy: "Az ember úgy van ezekkel az emberekkel, mint az utonállókkal. Levetkőztetik az embert, és az embernek könnyörögnie kell, hogy legalább a gatyáját hagyják meg!" "Erre Ordass így válaszolt: "Tudod, Zoltán, nem kell a gatyáért könnyörögni! Hadd lássa mindenki nyilvánvalóan, hogy uton-állókkaal volt dolgunk!" (290.old.) Veöreös Imre szerint Túr-óczyval és Szabóval együtt ő képviselte a teológiailag in-dokolt utat, hiszen az egyház elsődleges küldetése nem az in-tézményeinek a védelme, hanem az ige hirdetése, s ha becsu-kódnak az ajtók, minden rést ki kell használni az ige megszól-laltatására.

Én azonban továbbra is úgy látom, hogy az életünkkel is hirdethetünk igét. S ha ez így van, akkor egy súlyos halliga-tás hangosabban prédikál, mint a réseken át lavírozó és sut-togó beszéd.

ITTZÉS GÁBOR:

1. Alapvetően azokkal értek egyet, akik szerint a "három egyházi út" elmélet hibás. Az utakat ugyanis nem a személyek egyházi vagy nem egyházi jellege minősíti, hanem a tartalom. Vagyis, hogy a teológia vagy a politikum a rajtuk járók meg-határozó motivuma. A politika által meghatározott út, még ha egyházi tisztséget viselő emberek járnak is azt, nem egyházi út. Így tehát vagy egy egyházi útról kell beszélnünk, amelyet másként láttak és jártak Ordass és Túróczy, illetőleg a velük tartók. Vagy esetleg két egyházi útról, ha a köztük lévő vé-leménykülönbségre összpontosítunk. De háromról semmiképpen sem.

2. Az Ordass és a Túróczy nevével jelzett álláspontok tartalmának megrajzolásában sem látom jónak Veöreös Imre kon-

KEREKASZTAL

cepcióját. Nem hiszem, hogy Ordass ne az evangélium hirdetését látta volna az egyház mindenkori fő feladatának. A különbség nem ebben van közte és a másik irány között. Hanem hogy egyrészt Ordass nem akart tudatosan naív maradni a politikai hatalom szándékait illetően, - ahogy ifj. Fabiny Tibor is célzott erre. Másrészt tudatosan vagy ösztönösen (ezt nem tudom eldönteni) a Formula Concordiae álláspontját képviselte. Ez a hitvallásunk ugyanis a X. cikkben (Az egyházi rendtartásról) az ún. adiaforon-kérdésben azon az állásponton van, hogy az üldöztetés és a vallástétel (status confessionis) idején az egyébként adiaforonnak (közömbösnek) minősülő ügyekben (pl. szertartás stb.) sem szabad engedni, változtatni. Ami az adott esetben azt jelenti, hogy harci helyzetben (s bizony ilyen volt 1948-50 és 1957-58 is!) az egyébként másodlagosnak vagy mellékesnek tűnő kérdések is jelentőssé lehetnek. Az ilyenekben történő engedmény pedig igen hamar a lényegre érintővé válhat, és vált is, amint azt mindkét esetben a következő időszak mutatja. Ebben az összefüggésben tehát az az álláspont minősül hibásnak, amelyik - bármilyen jó szándékkal is - úgy akar a lényegre koncentrálni, hogy a szolgálat nem lényegbe vágónak ítélt elemeit feladhatónak véli a tulajdonképpeni tartalom előbb-utóbb bekövetkező sérelme nélkül.

3. Utolsó megjegyzésem Veöreös Imre már idézett mondataihoz kapcsolódik. Való igaz, hogy "1989-ben az egyházak előtt nyíló szabadabb tért nem egyházi emberek vívták ki, hanem a mai történelmi alakulás hozta magával". De ez nem érv Ordass Lajos álláspontja ellen. Mert az általa helyesnek tartott utat egyházunk nem próbálta ki. Az ún. "harmadik egyházi utat" kipróbáltuk. Arról vannak tapasztalataink. S bár igaz, hogy az evangelizációs időszaknak máig érzékelhető pozitív hatásai vannak többek, talán sokak életében, de hogy ennek ellenére egyházunk mint egyház és az evangélium ügye mit veszített az elmúlt évtizedekben, ma már egyre világosabban kirajzolódik előttünk. Azt gondolom, hogy lelki és teológiai lezüllésünk, erkölcsi hitelvesztésünk nem lenne ilyen tragikus, mai közegyházi helyzetünk nem lenne ilyen nyugtalanítóan megoldatlan, ha azt a másik utat jártuk volna.

ID. MAGASSY SÁNDOR

Veöreös Imre valóban "rendhagyó memoárja" értékes munka. A jórészt szétszórtan itt-ott megjelent saját írások és kiemelkedő kortársak néhány fontos megnyilatkozása egy kötetbe tömörítésével olyan segítséget nyújt a korszak kutatóinak, mely a történések árnyalt megítéléséhez nélkülözhetetlen. Markánsan megformált - akkori és mai nézetrendszerének (teológiaijának) belső igényességéből, felkészültségéből fakadó magas színvonalát még akkor is értékelni kell, ha egyes részletkérdések, vagy akár az alapkoncepció tekintetében meggyőződésünk eltér egymástól.

Mostani rövid hozzászólásomban csak az alapproblémáról vallok.

Gondom a címmel - "A harmadik egyházi út" - kapcsolatos. A Bibliából azt tanultam, hogy "Jézus AZ út, az igazság és az élet". Az evangélium e nevezetes helyén nem az áll, hogy Jézus utat MUTAT, hanem az, hogy Ő MAGA AZ ÚT, Ő maga AZ EGYETLEN ÚT. Vele közösségben élni/járni, tehát mint "egyház" egyáltalán létezni semmiképpen nem lehet egy második, vagy harmadik uton. Egyértelműen ezt mutatja számomra az egyháztörténet is. Az egyház népe - vezetőivel együtt, vagy azok nélkül - rendszerint botladozva, néha-néha (kegyelemből) azért helyesen is, ezen az uton járt, illetőleg erről az útról tért le. Különböző reformmozgalmak, akár szakadások is (Vald, Wiclif, Husz, Zwingli, Luther, Kálvin) nem egy másik, vagy éppen harmadik utat jeleznek, hanem nézeteknek, magának a teológiának különbözőségét, s ezen belül azt az őszinte igyekezetet, mely a minden esetben nyugtalanná tett lelkiismeret szorításából fakad annak érdekében, hogy az egyház megfeleljen küldetésének. Ez az első, talán "elvinek" is nevezhető megjegyzésem.

Második megjegyzésem már "gyakorlati", és a konkrét drámai helyzet megjelenítésével kapcsolatos. Vitathatatlan tény, hogy a történelmi kihívással kapcsolatban háromféle nézet jelentkezett az egyházban "válságkezelési" lehetőségként: az "oppozíció", a "konformizmus" és az "alapelvekhez hű, azokat feladni nem akaró kompromisszumkészség". Az is vitathatatlan történelmi tény, hogy a hatalom brutalitása csak a "konformizmust" türte meg, a másik kettőt - minden egymástól (is) különbözősége ellenére! - elsöpörte, föld alá szorította. Már csak azért sem tudom elfogadni azt az álláspontot, mely egyenlő távolságot igyekszik tartani az általa egyaránt szélsőségként ábrázolt másik két irányvonal között. Végtére is a történelmet nem lehet átírni.

Harmadik megjegyzésemmel egy várható ellenvetésre igyekszem válaszolni. A tudós szerző kötetzáró tanulmányában nyomatékkal hívja fel a figyelmet arra, hogy címadó kifejezését félreértés volna azonosítani (vagy akár csak hasonlítani is) az ún. "harmadikutas politikával", ill. bármiféle "arany középúttal". Érvelése ezen a ponton nem meggyőző, fogalmazása

KEREKASZTAL

sem a tőle megszokottan világos. Ha a szövegösszefüggést is figyelembe véve jól értem: a "lelkiismereti meggyőződés", ill. a gondolkodásnak, döntésnek "iránya" arra utal, hogy itt is egy "kétmondatos igazsággal" van dolgom. Egyfelől a lelkiismereti meggyőződésből fakadó nézet nyilvánul meg benne, ami az adott kényszerű lehetőségekkel számolva, s azok keretein belül érvényesül, (ami legalábbis laza kapcsolatot jelent a "mérvevnek" ítélt vonallal); másfelől viszont az "út" képének használata érzékelteti a markáns különállást is. A kérdés számomra elsősorban nem gyakorlati és nem morális szinten jelentkezik, hanem - újra - elvi szinten: a "harmadik egyházi út" tartalmát mutatja fel előttem. S mivel ez döntő fontosságú, egy szakaszt idéznem kell a gyűjteményes kötetből: "Vegye mindenki tudomásul - egyházunkon belül is -, hogy az egyház a maga politikai állásfoglalását sohasem mondhatja el egy mondatban, hanem mindig csak két mondatban. Egy igenlő mondatban, amelyben elmondja helyeslését, engedelmisségét, támogatását az Istentől rendelt felsőbbség iránt. És egy tagadó mondatban, amelyben elmondja azokat a dolgokat, amelyekben, Istennek kell inkább engedni, hogyses az embereknek" (ApCsel 5,29.)" (23.o.) Gondot okoz, hogy I. Pál csak az engedelmisséget kívánja a felsőbbség iránt, a helyeslést és támogatást nem; 2. lehetetlen egyfelől helyeselni és támogatni, másfelől helyteleníteni és nem támogatni ugyanazt. Jézus - hasonló helyzetben - egyetlen mondatban fejezi ki az igazságot: "Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené" (Luk.20, 25.). Úgy gondolom, ez a mondás nem csupán egy politikai helyzetben érvényes. Minden az Övé, úgye is, azok is, akik jól-rosszul herdozzák. A mi dolgunk, hogy igyekezzünk minél hűségesebben megfelelni küldetésünknek. Ha elbukunk is, értünk nem kár. Ő megvédi egyházát, ha akarja. És a győzelem is az Övé.

SUMMA

Szerkesztőbizottsági kerekasztal-beszélgetésünk résztvevői különféle műfajban szóltak hozzá a "harmadik egyházi út" kérdéséhez. Botta István tudományos történelmi precizitással, Dóka Zoltán a levelét ismertette, a többiek pedig személyes tapasztalatuk vagy olvasmányaik alapján adtak hangot véleményüknek. A különféle megközelítések ellenére mindenki egyetértett abban, hogy az egyház számára csak egy út létezik, a jézusi út (id. Magassy Sándor), az egyházi út szemben az állami úttal (Dóka Zoltán), a teológus út szemben a politikus úttal (ifj. Fabiny Tibor), a hitvallásos út szemben a realpolitikai úttal (Botta István). Kétségtelenül a realpolitikai útnak is megvan a maga logikája. Egyházunk négy évtizeddel

KEREKASZTAL

ezelőtt a reálpolitika útját választotta, s Ordass Lajos egyedül maradt a hitvallásos úttal. Látásunk szerint ma ettől szenvedünk, egyházunk romlása, "tragikus teológiai lezüllése", "erkölcsi hitelvesztése" (Ittész Gábor kifejezései) is ezzel magyarázható.

Éppen kerekasztal-beszélgetésünk végére értünk, amikor a kezünkbe került Frenkl Róbert cikke az Evangélikus Élet 1991. február 3-i számában: "Valóban volt 'Harmadik egyházi út?'" A szerző határozottan kijelenti: "Csak két út létezik. A hitvallás, az ellenállás, illetve a megalkuvás, az együttműködés útja". Ezután a két út előnyeit és hátrányait teszi mérlegre. A "csak két út létezik" koncepciója némileg (inkább formálisan) hasonlít arra, amit itt a hozzászólók is képviseltek és amit Dóka Zoltán az OLBK piliscsabai találkozóján 1990 augusztusában szóban is kifejtett.

Ami mi határozottan egy útról beszéltünk: az egyházi, a teológus, a hitvallásos útról, s arról, hogy a "másik" út: az állami, a politikus, a reálpolitikus út - nem a mi utunk, mert a hitvallás számára a "realitás" mint mértékadó szempont elfogadhatatlan. A hitvallásos útba az alkalmi kompromisszum belefér - a lelkiismerettel való megalkuvás viszont nem. Ordass, ha kompromisszumot is kötött, önazonosságát végig megőrizte, mert mindvégig tudta, hogy kit és kiket képvisel. A megalkuvás viszont észrevétlenül átsodort egyes vezetőket az identitásvesztő "másik" útra. Az most már az olvasó feladata eldönteni, hogy az a gondolkodás, amely a hitvallásos út "előnyeit" és "hátrányait", ill. a megalkuvás útjának ugyancsak "előnyeit" és "hátrányait" racionálisan mérlegelgeti - vajon a hitvallásos vagy a reálpolitikus személethez áll-e közelebb?

IFJ. FABINY TIBOR

FIGURA ÉS BETÖLTŐDÉS

(A tipológiai gondolkodásmódról)

1989. október elejétől 1990. december 31-ig külföldi tanulmányúton tartózkodtam. Összesen tizenöt hónapig voltam távol, ebből tíz hónapot Belgiumban, a leuveni katolikus egyetem teológiai fakultásán töltöttem a Soros-Alapítvány támogatásával, egy hónapig a kanadai torontói egyetem, három hónapig pedig az angliai durham-i egyetem vendégszeretetéit élveztem. Kinttartózkodásom elsődleges célja az volt, hogy a londoni Macmillan kiadó felkérésének eleget téve könyvet írjak a bibliai tipológiáról. A téma, amivel már évek óta foglalkozom, teológiai, irodalmi és művészeti studiumokat igényelt.

Szerkesztőbizottságunk kérésére a Keresztyén Igazság olvasói számára azt szeretném megvilágítani, hogy miért is fontos újra felfedezni teológusok számára is a tipológiai szimbólizmus elfelejtett nyelvét, pontosabban: a tipológiai gondolkodás szemléletét. A hazai evangélikus teológiai sajtó is hosszú ideig hallgatott erről a kérdésről. A közelmúltban azonban örömmel olvastam Brebovszky Éva értő tanulmányát "Pál apostol tipológiája" (Lelkipásztor 1990 november 329-331. old.) Engem a Biblia iránti érdeklődésem mellett az irodalomtudományi ismereteim vezettek el a tipológiához, különösképpen a gondolkodásomra nagy hatást gyakorolt kanadai irodalomtudósunk, Northrop Frye-nak a Bibliáról és az irodalomról szóló könyve a The Great Code (A nagy kód), ami 1982-ben jelent meg, s folytatása, a Words With Power (Erővel szóló szavak) pedig 1990 novemberében.

A bibliai tipológia/más néven figurálisizmus/ - általában nem jelent sokat mai teológusoknak. Ha a szó jelentése egyáltalán él még a teológiai köztudatban, akkor ez többnyire úgy jelenik meg mint egy régi, a kritika előtti írásmagyarázati módszer, amely az Ó és az Újtestamentum egységét feltételezve az egyes ószövetségi eseményekben, személyekben vagy dolgokban olyan "előképet", "előrevetülést" vagy "árnyékot" lát, amelyek

az Újszövetségben teljeseznek be. Előképekről, próféciáról, beteljesedésről - úgymond - ma már nem illik beszélni egy magát műveltnek tartó teológusnak. Jogosan vetődik akkor fel a kérdés: ha ez így van, akkor miért foglalkozzunk egy modern jelentőséggel már nem bíró, s talán csupán műzeális értékű teológiai kérdéssel? Mielőtt erre a kérdésre válaszolnék, szükségesnek érzem, hogy néhány szót szóljak a témaválasztásom szemléletbeli háttéréről.

1. Premodern - modern - posztmodern

Amíg napjainkban örömmel tapasztalhatjuk, hogy a politikai nyelv szótárából eltűnt a "reakciós" - "haladó" megkülönböztetés, egyházunkban azonban többnyire még mindig dualista kategóriákban gondolkodnak: "konzervatív" - "modern", "pietista" - "liberális", "naív" - "kritikus" stb. Ez a dualista szemlélet, amely leegyszerűsítve a "régi=rossz", "új=jó" elvét vallja kétségtelenül a felvilágosodással kezdődő modern kor terméke. (Konzervatív oldalról a képlet természetesen fordítva működik: ahogyan a liberálisok megmosolyogják a pietistákat, a naív hívők pedig sokszor hitetlenséggel gyanúsítják a kritikusan gondolkodókat.) Lehetséges-e valamilyen módon megszabadulnunk e dualista gondolkodás bilincseitől? Véleményem szerint nemcsak lehetséges, hanem kívánatos, sőt hovatovább nagyon időszerű is. Tagadhatatlan, hogy a modern, kritikai és tudományos gondolkodás az elmúlt két évszázadban rengeteg gyümölcsöt termelt. Tudománytörténészek azonban már jó ideje arról beszélnek, hogy ma ún. "paradigmaváltás" korszakában élünk, s a modern, kritikus szellemet fölváltja a posztmodern, posztkritikus gondolkodás. Már az első világháborút követő krízisélmény sokakban rendítette meg a felvilágosodás vagy a liberalizmus eszméibe vetett haladáshitet, a második világháború pedig és az azt követő évtizedek csak fokozták a bizonytalanságot és a nyugtalanságot. Napjainkban pedig immár bőrünkön érezzük a történelem kiszámíthatatlanságának érzését, a veszélyeztetettséget és a fenyegetettséget. A modern, kritikai korszak azt sugallta, hogy a megismerés, a tudomány segítségével "birtokba vehető", kontrollálható lesz a világ, hiszen az igazságnak biztos kritériumai vannak. A posztmodern gondolkodást az a felismerés vezérli, hogy a tetszetős elméletek mögött rejtett érdekek húzódnak meg, s ezért ez a szemlélet tagadja a kritika vagy a tudomány autonómiáját, s eleve lemond arról, hogy az objektívnek vélt világot "modszereken" megismerje. Ehelyett a "más"sal való produktív, érdekes dialógust tartja szem előtt, a "megismerés" helyett a "participáció" elvét vallja. Így nem a megismerés "tárgya", hanem a dialógus nyelve lesz a végső valóság. A posztmodern szemlélet a nyelven keresztül sokszor éppen az elfelejtett hagyomány felé fordul, aminek a

ma számára is van üzenete. A modern, kritikai tudat nem tudott mit kezdeni a szimbólumokkal, a mítosszal, s a valóság vélt megismerése érdekében szabadulni igyekezett tőlük. Hans Georg Gadamer nevével fémjelezhető az a hermeneutikai fordulat, amely immáron a nyelvet tekinti végső valóságnak, s a nyelv természetét boncolgatva kutatja a különféle nyelvi alakzatok: a metafórák, a szimbólumok, a típusok és a mítoszok üzenetét. A francia (református, hitvalló) filozófus, Paul Ricoeur az, aki a nyelv teljességén keresztül hallgatja a példázatok üzenetét, s a kritika útját végigjárva posztkritikus alázattal jut el a "második naivitás" állapothoz.

Úgy vélem, hogy a hazai teológiai gondolkodás számára is tudatosítani kell, hogy a modernitás paradigmája ma már nem kielégítő, sőt, alapjaiban megkérdőjelezhető. Példaként említem, hogy egy-két esztendővel ezelőtt az egyik neves teológiai lapunk szerkesztője lelkesen ismertette Harry Emerson Fosdick A Biblia és a modern ember című újra kiadott könyvét. Az olvasóban valószínű nem tudatosult, hogy Fosdick 1924-ben írta ezt a könyvet. 1988-ban Edgar V. McKnight Fosdick egykori könyvcímére utalva megjelentette A Biblia és a posztmodern ember című könyvét. McKnight rámutat, hogy a posztmodern, vagy posztkritikus szemlélet nem a premodern, vagy a prekritikus paradigma restaurálására törekszik, hiszen értelmetlen lenne tagadni a modernitás eredményeit. Ám elveti a modern módszer zártságát, kizárólagosságát és felsőbbrendűségtudatát, s legfőképpen azt, hogy nem veszi figyelembe az olvasó szempontjait. A posztmodern látásmód elsősorban "olvasó-orientált" szemlélet, s ugyanakkor érdeklődéssel és nyitottsággal fordul a kritikai vagy a történeti szemlélet által elvetett hagyományos módszerekhez is, hiszen azok számos olyan értéket rejtenek, amelyek hiányától szegényebbek vagyunk. Elfelejtett vagy lenézett értékeket tehát újra fel kell fedoznünk. Bármily furcsának is tűnik, de a tipológiai gondolkodásmód végeredményben maga is egy "posztmodern" szemlélet, hiszen -szemben a modern gondolkodással- nem állítja a jelent diametrális ellentétbe a múlttal, hanem az "új"-at az "ó" beteljesülésének tekinti. Az új, noha minőségileg más mint a régi, mégsem választható el attól s a tipológia, amikor az "új Dávid", új Exodus", "új teremtés", "új szövetség", "új Jeruzsálem" stb. kifejezéseket használja, nem tesz mást, mint azt, hogy az újat a régi jegyében írja le, vagy éli meg, vagyis hitet tesz amellett, hogy a történelmet formáló és az egyéni életünket is alakító Isten azonos önmagával, a múltban és a jelenben is ugyanaz. Jézus -talán így is fogalmazhatunk- a hagyományoktól elszakadni kívánó "modern" szemlélettel szemben arra mutat rá, hogy "minden írástudó, aki tanítványa lett a mennyek országának, hasonló ahhoz a gazdá-

hoz, aki őt és újat hoz elő éléstárából". (Mt 13:52) Őszefoglalva az eddigieket a következő ábrát javaslom szemléltetésként:

PREMODERN	MODERN	POSZTMODERN
prekritika	kritika	posztkritika
naivitás-elv	tudomány-elv	hagyomány-elv
közvetlenség	distancia	participáció
verbálinspiráció	módszer	hermeneutika
régi	új	régi + új

2. A tipológia újrafelfedezése

A tipológia teológiai újrafelfedezése Leonard Goppelt nevéhez fűződik, akinek az 1939-ben írt fiatalkori műve: Typos ma is alapmű a teológiai szakirodalomban. Bultmann 1950-ben írt egy részletesebb tanulmányt a tipológiáról, amelyben egyrészt bírálta Goppelt nézeteit, másrészt a tipológiát - véleményem szerint tévesen - a görög és a keleti gondolkodásra jellemző ciklikus időszemlélettel hozta összefüggésbe. A XX. századi ószövetségkutatásban először Gerhard von Rad mutatta ki a tipológia jelentőségét, s Bultmannnal szemben hangsúlyozta, hogy a tipológiai gondolkodásmód nemcsak az ókori Kelet sajátossága, hanem "mindenfajta emberi gondolkodás és értelmezés elemi funkciója... ezen értelmező, analógiás gondolkodásmód nélkül nem volna költészet." Újabban egyes zsidó írásmagyarázók (Michael Fishbane) arra is rámutatnak, hogy a tipológia már a Genézisben is felfedezhető, hiszen e könyvben is nagyon erős az ismétlődés, illetve a visszatérés motívuma: Isten ugyanazokkal a szavakkal áldja meg Noét az újjáteremtett földön, mint amivel egykor Ádámot áldotta meg (Gen.9: 1-2 vö. Gen. 1:28), s majd Isten az emberrel kötött szövetségét Ábráhámmal újítja meg. (Gen.12: 1-3). A Tórában, majd a történeti könyvekben a szerzők tudatosan rámutatnak az analóg helyzetekre vagy személyekre: pl. az ÚR azt az ígéretet adja Józsuének, hogy "veled leszek, ahogyan Mózeszel is velem voltam" (Józsué 3:7). Az üdvtörténeti szempontból döntő események nemcsak hasonlítanak egymáshoz, hanem későbbi szerzők tollán egybe is mosódhatnak: pl. a 114. zsoltárban az Exodus, a Vörös tengeren való átkelés azonossá válik a Jordánon való átkeléssel. Az ószövetségi tipológia azonban - és a próféciákban éri el a csúcspontot, különösen Deutero-Ézsaiásnál. Itt többször is találkozunk az "új Exodus", "új Dávid" kifejezésekkel, s a történelem hitvallás-szerű felidézésével, amikor a régi események mintegy reaktualizálódnak.

Az Újszövetségben egezetikai szempontból számos "klasszikus" tipológiai hely van (Mt. 12:39-40; Jn 3:14; Rm 5:14, 1Kor 10:1-11, Gal. 4:22-26; Kol. 2:16-17, Zsid. 8:4-5; 9:8-9; 23-24; 10:1; 1Péter 3; 20-21) Természetesen a tipológia másképpen jelenik a szinoptikusoknál, Pál apostolnál, Péter levelében vagy éppen a Zsidó levélben. Különbséget lehet tenni "horizontális", ill. "vertikális" tipológia között, ha összevetjük Pál apostol tipológiáját a Zsidó levél tipológiájával. Érdekes külön elemezni István vértanú beszédének sajátos tipológiáját (Ap.csel. 7: 2-60). Most azonban e rövid ismertetésben tekintsünk el a tipológia sajátos megjelenési formáitól az egezetikai finomságoktól, s irányítsuk figyelmünket a tipológiai gondolkodás egészére, hiszen a mai gondolkodásunkból kiveszett ez a szemlélet. Goppelt megállapítja, hogy a tipológiai szemlélet végig kimutatható az Újszövetségben. Bultmannal ellentétben jogosan hangsúlyozza, hogy a tipológia nem egy hermeneutikai vagy egezetikai "módszer", hanem egy "lelki látásmód" ("pneumatische Betrachtungsweise"), amely felfedezi a kapcsolatot Istennek a történelemben végbemenő megváltási tervének egyes eseményei között.

Az Újszövetség következetesen azt sugallja, hogy Izrael történelme egy személyben rekapitulálódik, mégpedig Jézus Krisztusában. Ez azt jelenti, hogy Krisztusban "betöltődik" Izrael sorsa, hiszen az evangélium betölti a törvényt, az Újtestamentum az Ótestamentumot. Ugyanakkor Jézus az Újszövetség egyes figuráit is betölti, hiszen ő a próféta, a király, a szenvedő szolga az ember fia. Fontos hangsúlyoznunk, hogy a típus (latinosan: figura) elválaszthatatlan a beteljesedéstől, s a beteljesedés hermeneutikai értelmét kell megvilágítanunk ahhoz, hogy a tipológiai gondolkodás jelentőségét felismerhessük.

A beteljesedés fogalma és gondolata masszív erővel vonul végig a Szentíráson. Kár, hogy a köztudatban a beteljesedést leginkább egy jövendőmondás (predikció) beigazolódásaként fogjuk föl, s ilyennel a racionális vagy a modern gondolkodás nem tud sokat kezdeni. A beteljesedés bibliai jelentése véleményem szerint sokkal gazdagabb a beigazolódás mechanikus - népi gondolatánál. A Bibliában a beteljesedés a "teljesség", a "tökéletesség", az "érettség", "beérés" gondolatával rokonítható. Legtalálóbban Ézsaiás prófétánál jut ez kifejezésre: "ilyen lesz az én igém is, amely számból kijön: nem tér vissza hozzám üresen, hanem véghezviszi, amit akarok, eléri célját, amiért küldtem." A beteljesedés vagy a beteljesítés olyan mint a "betöltődés" vagy a "feltöltődés". Ha az ige "talál", akkor eléri a célját, "feltöltődik", működésbe lép.

Ezen a ponton kell utalnunk a tipológia szó eredetére. A "typos" (latinul: "figura") a "typtein" igéből származik, ami azt jelenti, hogy "ütni", "nyomot hagyni". Úgy is mondhatnánk, hogy a "typos" Isten "ujjlenyomata" vagy "lábnyoma". Tehát a "figurá", legyen az a "szenvedő szolga", az "ember fia", a "király", a "próféta" stb., mint figura önmagában "üres", amit be kell tölteni. Hitünk szerint Jézus nemcsak az Ótestamentum számtalan figuráját töltötte be, hanem magát az Ótestamentumot is és az életével nekünk is "figurát", "mintát", példát adott, s ezt a mintát nekünk is be kell töltenünk. Életünkkel mindnyájan betöltünk valamilyen mintát vagy mértéket. Jézus figyelmezteti a farizeusokat, hogy ők az "atyáik mértékét" töltik be (Mt 23:32). Megjegyzem, hogy a bibliai "atyaság", illetve "fiúság" fogalma is tipológiai, hiszen benső lelki kapcsolatra utal. Tehát mi se az atyáink mértékét töltjük be, hanem Pál apostol szavaival Jézus legyen a "typos" (ebben az esetben: "példa" számunkra) vö. 1 Tim. 1:16, illetve 2 Tim 1:13. Elmondhatjuk tehát, hogy a tipológia mélyebb értelme nemcsak a hagyományos értelemben vett "prefigurációt", vagyis "előképezést", "árnyékozást" jelent, hanem "posztfigurációt" is, a "typos" nemcsak "Vorbild", hanem "Nachbild" is, nemcsak egy eseménynek, személynek az "előképét", hanem az "utóképet" is jelenti, a tipológia engedelmisség is, "imitáció" is, Kempis Tamás értelmében.

Amíg az elmúlt évtizedekben a tipológiával a teológusok viszonylag keveset foglalkoztak, a képes beszéddel és a nyelvi alakzatokkal foglalkozó irodalomtudomány annál jelentősebb felfedezéseket tett a tipológia természetével kapcsolatban. Northrop Frye szerint a tipológia ugyanúgy beszédalakzat, mint a metafora, az allegória vagy a mítosz. A tipológia leginkább a metaforával rokonítható, hiszen mindkét alakzatban két elem van jelen, de az azonosságot állító metafora pl. "Ti vagytok a föld sója" az azonosított elemek szimultánok, a tipológia esetében az idő dimenziója választja el a típust annak beteljesedésétől, az ún. antitípustól. "A tipológia olyan beszédalakzat -írja Frye- amely időben mozog, a típus a múltban létezik, az antitípus pedig a jelenben, s ha a típus a jelenben van, akkor az antitípus a jövőben lesz." Az idődimenzió következtében a tipológia egy sajátos történelem-szemléletet eredményez. A tipológikus történelemszemlélet és gondolkodásmód ellentétes a kauzális gondolkodással. Frye szerint a kauzalitás múlt-orientált; alapja a múltnak az értelem a megfigyelés és a tudás révén történő megismerhetősége. A tipológia ezzel szemben viszont jövő-orientált látásmód, s alapja a hit, a remény és a vízió. Amíg a "hátrafelé" következtető kauzális gondolkodás egy idősíkon, csak horizontálisan mozog, addig az előremutató, előremozgó tipológiában a minőségileg magasabb szférába való "ugrás" vertikális mozzanata is megfigyelhető.

Goppelt ezt a magasabb szinten történő ismétlődést ("nagyobb van itt Salamonnál", Mt 12:42) *Steigerung*-nak nevezi. Tehát például Keresztelő János betölti Illés figuráját, de Keresztelő János nem csupán egy Illés visszatérése vagy megismétlése, hanem egy üdvtörténetileg magasabb szinten történő megvalósulása vagy beteljesedése. A legtöbb beteljesedés eszkatológiai rezonanciát hordoz: a páskavacsora az eucharisztia előképe, de az eucharisztia maga is előkép, ha a mennyei lakomára gondolunk.

Amíg a modern bibliatudósok az egyes bibliai iratok különbözőségét hangsúlyozzák, a nyelv természetét figyelő és a képzelőerőt is használó irodalmárok a különféle bibliai iratok egységét is észlelik. A tipológia éppen erről a különbözőségeken is túlmutató belső koherenciáról és egységről tanúskodik.

Végezetül utalnunk kell arra, hogy az írásmagyarázat történetében a tipológia sokszor összemosódott az allegóriával. Különösen igaz ez az egyházatyák ezegézisére, például Origenészre, de még Augustínusra is. Ám az allegorikus gondolkodás elvont eszméssel vagy fogalmakkal hoz kapcsolatba bibliai személyeket vagy eseményeket, tehát végeredményben a görög szellemiség öröksége. A tipológia alapja ezzel szemben a konkrét történetiség, s ez abból az ótestamentumi zsidó szemléletből származik, amely saját történetét és eredetét tudatosan vallotta, s hitvallásában azt újra és újra recitálta. A lutheri reformáció egyik célkitűzése az volt, hogy a teológia megtisztuljon a ráarakódott filozófiai (főleg a görög) hagyományoktól. Ennek érdekében Luther radikálisan elvetette a középkori allegorizálás gyakorlatát, noha fiatalon maga is alkalmazta azt. A tipológikus szemléletet azonban Luther mindvégig megtartotta, s ezért vallotta, hogy az Ószövetségben ugyanaz az Úr szól hozzánk mint az Újban. Luther olvasatában az Ószövetség történései a hívő ember számára mindig aktuálisak. Mivel nem a létezés, hanem a hit analógiájában gondolkodott (s ez a tipológiai gondolkodás lényege!), a hívő zsinagógában is az egyházat, Isten népét látta: az egyház története Isten népének a története. Így a Genézis-kommentárban például Luther Ézsau és Jákób küzdelmét úgy olvasta mint az uralkodó hamis egyház és az elnyomott igaz egyház küzdelmét. Valószínű nem is tudatosul bennünk, hogy ma is gyakran hallunk tipológikus írásmagyarázatot vagy igehirdetést. Olyan ez mint a levegő, mint amiből élünk, noha annak eredetét vagy összetételét sokszor tudományosan nem ismerjük. Mindössze egy példát említek. Manapság gyakori, s talán már egy kicsit el is csépett példa az elmúlt negyven esztendőről úgy beszélni mint a negyven évi pusztai vándorlásról. Jellegzetesen tipológiai nyelvezet ez: a pusztai vándorlás a típus, az elmúlt negyven év az antitípus. Azok szájából vagy

TANULMÁNYOK

---

tollából, akik, tényleg vándorlásként vagy száműzésként élték meg ezt az időszakot, hitelesen hangzik ez az állítás, számukra tényleg "beteljesedett" ez a történet. A tipológiát persze el lehet túlozni, lehet hamisan használni, könnyen vissza lehet vele élni: Ahhoz, hogy lássuk Isten ujjlényomatát, ahhoz, hogy meghalljuk a tipológia ritmusát az egyéni életünkben és a történelemben, elég ha szelídek vagyunk, mint a galambok. Ahhoz, hogy különbséget tudjunk tenni hamis és igaz tipológia között, valóság és annak szárnalmas imitációja között, okosoknak is kell lennünk, mint a kígyók!

Jézus él, én is vele!

Hol van, halál, nagy hatalmad?

Jézus él, sír éjjele

Csak új reggelig takarhat.

Ott leszek, hol Uram van:

Ez az én bizodalmam.

223 sz. ének.

A feltámadásba vetett diadalmas hittel kíván áldott húsvéti ünnepszentelést a Baráti Kör tagjainak, barátainak és a Keresztyén Igazság minden olvasójának

az ORDASS LAJOS BARÁTI KÖR elnöksége
és a KERESZTYÉN IGAZSÁG SZERKESZTŐSÉGE

FRIEDRICH KÁROLY

GERENGEL SIMON (1518-1571)

Soproni evangélikus lelkész volt. A legelsők, a legnevesebbek közül való. A rohamosan gyarapodó soproni evangélikusság egységes gyülekezetté szervezője. Ausztria és a német föld nagy reformátorainak egyike. Gyülekezetek virágoztak föl áldásos működése nyomán. Hűséges, rendíthetetlen harcosa volt Krisztus ügyének, nem is kerülték el a megpróbáltatások, nélkülözések, a fájdalmak, az egész életére kiható testi és lelki szenvedések. Mindössze 53 év adatott neki, de gazdag, példás életet élt, termékeny irodalmi munkásságot fejtett ki, hatása nem évtizedekre, de két évszázadra terjed ki. 1591. február 22-én halt meg, 420 évvel ezelőtt. E sorokkal emlékezünk reá.

Gerengel Simon 1518-ban Pottschach városkában (Alsó-Ausztria) született. Szüleiről keveset tudunk. Édesanyja - neve Margit - melegszívű, áldozatkész asszony volt, aki anyagiakat nem kímélve, semmi fáradságtól vissza nem riadva törekedett fiát a fogságban meglátogatni. Gerengel a páduai egyetemen tanult, majd Kirchberg városkában volt káplán. 1545-től Aspangban (Gloggnitz közelében) a Flórián templomban javadalmas pap volt.^{1/} Itt J. Spangenberg, nordhauseni lelkész posztilláinak tanulmányozása során ismerkedett meg a lutheri tanításokkal, buzgón olvasni kezdte a Bibliát, az Ágostai Hitvallást és annak Apológiáját, Luther prédikációit, érdeklődéssel mélyült el Melanchthon "Loci communes" c. művében, az első lutheránus dogmatikában. E műveket Reinecker Tamás bécsújhelyi iskolamestertől kapta olvasásra, aki a bécsi egyetem baccalaureátusa is volt. E tanításokat elfogadva, magáévá téve, a lutheri reformáció szellemében kezdte hirdetni az evangéliumot, két szín alatt szolgáltatta ki az úrvacsorát, meg is házasodott. Elmerten kiváló prédikátor volt, még Bécsújhelyről is érkeztek Aspangba hívek, így pl. Leonhard Eulenberger, Bécsújhely későbbi polgármestere is családjával rendszeresen látogatta igehirdetéseit, s tőle vett úrvacsorát is. Gerengel áldásos tevékenységét Aspangban csak rövid hat évig folytathatta. Ekkor - népszerűsége és a reformáció tanításainak hatása növekedvén - felettese, Pultran Valentin esperes és a Szt. Egyed templom lelkésze, Eissvogel Gergely bevádolták I. Ferdinánd királynál és a felettes egyházi hatóságnál, hogy tevékenységét "dühödtt evangélikus szellemben" végzi. 1551. június 13-án hét környékbeli paptársával együtt elfogták,^{2/} s egy szekéren megkötözve, megbilincselve Salzburgba szállították, ahol Ernő salzburgi érsek rendelkezése a Hohe Salzburg vár börtönébe vetették őket.^{3/} Itt a foglyokat olyan szigorú őrizet alatt tartották, hogy senki közelükbe sem juthatott. Gerengel édesanyja 46 mérföldet gyalogolt, hogy fiát Salzburgban meglátogassa, de neki sem sikerült kieszközölnie a találkozást. A foglyok nagy sze-

génységben, sok nyomorúság, szenvedés közt tengették életüket, örökös fogsággal fenyegették őket, nagyon nehezen túrték a magányt és érzésük szerint reménytelen sorsukat. Gerengelnek a börtönből édesanyjához, kedves barátaihoz küldött levelei jól tükrözik helyzetüket. Egy helyen azt írja: "... Itt heverünk hát Isten akaratából egyik napról a másikra, hétről hétre, egyik hónapról a másikra, évről évre, amíg eljön Krisztus, Néki ajánlottuk minden ügyünket, Ő az, aki megvált majd minket, kinek sem (eljövetele) idejét, sem (velünk való) célját nem is akarjuk megszabni."^{4/}

Fogságának idején Gerengel Simon több jelentős alkotással gazdagította a reformáció irodalmát. A börtönévek szenvedéseit panaszolja el a "Vier Geystliche Klaglieder / Simonis Gerengel inn seiner langt / wirigen gefencknuss ge/sungen" című, Nürnbergben Georg Merckel ismert nyomdász munkájaként kiadott könyvecskéjében. Az énekekben megrendítő őszinteséggel, mély bűnbánattal eltelve, mindig megújuló, kifogyhatatlan hittel festi szomorú sorsát. Irigység, gyűlölet tombol körülöttük, megváltásukat várják a rabok: "Lelkem megkeseredett, már fiatal napjaiban hajam szürkére fakult,... küldj szívemnek örömet, ragadj ki, Úram, a gyötrelmek közül." - írja. "Vendégem minden nyomorúság és üldöztetés, meglátogatott minden gyötrellem és ínség, szomorúság és kín szegődtek hozzám, felém nyújtotta kezét a szegénység -, gyalázkodás, gúny és erőszak csak új fájdalmat hozott." - ontja a panaszt. "Tisztíts meg minket, válogass minket a választottak közé, mielőtt megemésztetünk!" - könyörög. Jézus Urat kéri, könyörüljön rajta, küldje el a Szent Lelket, segítse és óvja meg a szenvedések közepette a csüggedéstől és adjon reménységet neki. - A négy vallásos panaszdal formai és költői szempontból is kiemelkedik kora irodalmából.

A salzburgi várbörtön zord falai közt 1553-ban tragédiát is írt.^{5/} A börtönben írt leveleit az ott készült 16 imádsággal együtt közös könyvben készíti elő kiadásra.^{6/} A börtönévek kiemelkedő terméke az "Ein kurtzes Trostbuchlein allen schwachen Christen nützlich zu lesen durch Simonem Gerengel / inn seiner gefencknuss beschrieben..." című művecske (8.5x13 cm), melyet P. Schattenmann müncheni lelkész írt le először/1962), s a nürnbergi egyházi tartományi levéltárban található Luther világhírlékével egybekötve.^{7/} A Trostbuchlein arról szól, hogyan készítsük fel beteg embertársunkat a szelíd halálra, hogyan vigasztaljunk, viselkedjünk a gyász idején. A könyvet Gerengel Christoph Beham nürnbergi polgárnak ajánlotta, és az Georg Merckel nyomdász műhelyéből került az érdeklődők kezébe. A könyv előszavában Gerengel elmondja, hogy a mű szövegét salzburgi fogsága idején éppen Simon napján, 1553. október 28-án fogalmazta meg, szerkesztette össze. Gerengel "Vigasztaló könyvecskéje" írójának rendíthetetlen hitét tanúsítja, és Gerengel személyes bizonyágtételeként is értékelhető.

Végül is Gerengel és társai arra kényszerültek, hogy "eretnekségüket" megtagadják, így negyedfél éves fogság után 1554. szeptember 14-én ismét szabad lábra helyezték őket. De a kiszabadult foglyok a lutheránus tanok visszavonásának nem tulajdonítottak komoly jelentőséget. Gerengel Simon is csakhamar ezután öreg édesanyjával, feleségével és kisgyermekével a bajorországi Rothenburg ob der Tauber városába költözött, és ismét nyíltan a lutheri tanokat hirdette. Gerengel a nürnbergi patricius Harsdörfer Kristóf ajánlásával Nürnbergben át 1555. április 7-én, virágvasárnap érkezett családjával Rothenburg o.d.T. városába. Itt a hitéért üldöztetést szenvedett lelkipásztort nagy szeretettel, együttérzéssel, az iránta való bizalommal eltelve fogadták. A város első templomában, a Szent Jakab templomban volt először diakónus, majd egy év után már a város vezető prédikátorának tisztét töltötte be. Csakhamar a tartományi város legmagasabb egyházi méltóságát is elnyerte: szuperintendens lett. Gerengel szívélyes befogadásaért, munkásságának magasfokú elismeréséért szívből hálás volt: a fogságban írt könyveit itt, illetve Nürnbergben jelentette meg, azokat rothenburgi és nürnbergi támogatóinak, vagy azok családtagjainak ajánlotta.^{8/}

Első rothenburgi éveit tehát békeességben töltötte. Négy gyermeke született, szolgálatát hűséggel, elhivatottsággal látta el. Csakhamar azonban ismét próbás idők zavarták meg Gerengel végre kiegyensúlyozottabb életét. Az egyházügyi újjászerveződési folyamatban Gerengel az ortodox lutheri tanítások képviselőjének bizonyult. Az átszervezés során Gerengel helyébe új, immár "generalszuperintendenst" választottak, Gerengelt pedig egy újonnan szervezett "vesperás prédikatori" állásba helyezték (1559). De ebben a minőségében sem maradt meg sokáig. 1561-ben az úrvacsorai konzekráció kérdésében heves vitát folytatott az egyházi konzisztóriummal, később, 1562-ben ugyanez az egyházi hatóság "flaciánus mozgalmakban" való részvétellel vádolva a Szentlélek templom lelkészi állásába helyezte át, mely a főtemplomtól, a Szt. Jakabtól való eltávolítását is jelentette. Gerengel nehezen viselte az immár második félreállítást, és a számára menedékvárosnak tartott Rothenburgban való 9 éves szolgálat után 1563-ban a közeli Burgbernheim lelkészi székét foglalta el. De itt sem maradt meg sokáig. 1565 februárjában felesége rokonaihoz Magyarországra, Sopronba látogatott. Mint lelkészt a lakosság nagy többségét kitévő evangélikusság prédikációra kérte fel. 1565. február 11-én, vízkereszt utáni 6. vasárnapon Máté 17. alapján mondta el igehirdetését Krisztus megdicsőüléséről. A próbapredikációnak nagy sikere volt: Gerengelt a városi tanács meghívta evangélikus lelkésznek Sopronba. Gerengel Simon lelkészségét jól előkészített talajon kezdhette a városban. Minden üldöztetés, Luther írásainak nyilvános megégetése, a nagy reformátor szellemében működő papok törvénybe idézése, meghurcolása ellenére is gyorsan gyarapodott az evangélikusok száma Sopronban.

A század közepére, második harmadára már a lakosság nagy része Luther útját választotta. 1557-ben a reformáció szellemében újjászervezett városi evangélikus gimnázium is megkezdte működését, hiszen az egész tanács is az evangélikus vallás követője volt.

Gerengel Simon 1565. augusztus 24-én, Bertalan napján foglalta el helyét. Fizetsége 12 akó bor, tűzifa és 200 font (160 császári forint) készpénz, valamint szolgálati lakás volt.^{9/} Gerengel alkalmazásának módja a soproni tanács bölcsességét és előrelátását bizonyítja. Hogy a katolikus püspökkel minden összeütközést, nehézséget elkerüljön, a római katolikus lelkész továbbra is megtartotta hivatalát, vasárnaponként korán reggel a Szt. Mihály templomban misét mondott hívei előtt, majd Gerengel, az evangélikus prédikátor hirdette az igét és két szín alatt osztott úrvacsorát. Így csaknem zavartalanul képes volt Sopront evangélikus várossá tenni, a város evangélikusságát egységes gyülekezetté szervezni, melynek élén mint első hivatalos lelkész Gerengel Simon állt. A gyülekezet pecsétjében is az 1565. év örökíti meg a szervezés idejét. Gerengel bemutatkozó prédikációját még Rothenburgban - Sopronból hazatértekor - kinyomtatta, és azt Burgbernheimben 1565. május 1-én kelt üdvözlő soraival Sopron város polgármesterének és érdemes tanácsának ajánlotta.^{10/} Faut Márk, Sopron Wittenbergben tanult szenátora írta a város első fennmaradt krónikáját. Faut még látta, hallotta Gerengelt. Az 1529-1611. évek történéseit felölelő krónikában így emlékezik meg róla: "Simon úr elsőként kezdte tanítani Isten tiszta igéjét... és a népet Isten különös, csodálatos Kegyelme által a pápistaságból kivette."^{11/}

Sopronban Gerengel megtalálta lelki békességét, biztonságban érezhette magát, kibontakoztathatta képességeit. Fáradhatatlan buzgósággal hirdette Isten igéjét, tanította hitének tételeit. Hétköznapiakon is prédikált és oktatta az iskolás gyermekeket. Gyülekezetének hű pásztoraként szilárd hitelvi alapokat akart adni neki. Így született meg Sopronban főműve a Catechizmus,^{12/} melynek első kiadása 1569-ben, Regensburgban, a továbbiak 1571-ben Augsburgban, 1582-ben hely megjelölése nélkül, a negyedik kiadás pedig 1619-ben Bécsben jelent meg. Ettől fogva a 18. század legvégéig több kiadást is megért a mű, és a 19. század elejéig használták. Rendkívüli népszerűségét mutatja, hogy Gerengel neve egyet jelentett a káté kérdéseivel és feleleteivel: még a 18. században is így szólították fel a gyermekeket az iskolában: "Mondd fel a Gerengeledet!" ("Sage mir deinen Gerengel her!") A katekizmus későbbi kiadásait soproni lelkészek, Gerengel utódai rendezték sajtó alá, s azt mindvégig a tanulóifjúságon kívül a templomban is használták: a katekizmus-prédikációk alapja volt. A 3. kiadástól kezdve a lelkészek a katekizmust kibővítették egy második, rövidebb résszel, mely azután külön is megjelent "Christliche Kinderlehre" vagy "Summa der christlichen Kinderlehre" címen.

Ez a rövidebb változat különösen népszerűvé vált. Sopronban 1779-ben jelent meg az utolsó német kiadása.^{13/} Magyarra is korán lefordították. Az első ismert magyar kiadás címe: "Gerengel Simon Sopronyi első Luth. praedikátor által irattatott **SUMMÁJA** a keresztyén gyermekek taníttásának, mely mostan Magyarra fordíttatott. Nyomtattatott Hálában (Halle!) Zeither András betűivel, 1715. esztendőben."^{14/} Gerengel kátéját Szeniczei Bárány György (1682-1757), a nagy pietista lelkész, esperes is felhasználta: Katekizmus. A gyermeki tanításnak Gerengel Simon által feltétetett summájával. Norinberga, 1735."^{15/}

Gerengel Simon katekizmusának második részében gazdag imádság-gyűjteményt találunk. Az imádságok közül kiemelkedik a török veszedelem elmúlásáért mondott, a kegyetlen ellenség okozta gyászt és szenvedést felpanaszló négy könyörgés. Ezek közül különösen értékes számunkra a Szigetvár eleste alkalmából írt ima, melyet az 1566. szeptember 7-én hősi halált halt Zrínyi Miklós emlékére írt, valamint Luther imádsága a törökök, a keresztyének ősellensége ellen.^{16/}

A katekizmus második kiadásától (1582) kezdve annak szerves része, hozzákötött függeléke Gerengel Simon énekeskönyve. Sajnos, bár az énekeket nyilvánvalóan az istentiszteleteken énekeltek, könyv formában csak akkor jelent meg, mikor Gerengel is, Paltram Dénes soproni városi tanácsnok is, akinek a szerző művét ajánlotta, már halottak voltak. Az énekeskönyv egy versbe szedett litániával kezdődik, ezt a Te Deum szövege követi, majd katekizmus-, végül templomi énekek következnek. Az énekeskönyvben összesen 76 ének van, ezek közül 21 Luther-ének. Ha tudjuk, hogy Luther összesen 36 éneket írt, tekintélyes számnak ismerhetjük el a Gerengel-énekeskönyvben lévő huszonegyet. De más neves szerzők énekeivel is találkozhatunk. Mária magyar királynő éneke különösen értékes: Luther ezt az éneket már 1528. és 1529. évi énekeskönyveibe is felvette ("Das Lied der Königin Maria von Ungarn"). Husz János éneke is bekerült a gyűjteménybe (Jesus Christus unser Heiland), valamint Melancthon híveinek, Veit Dietrich és Paul Eber énekei, Jonas Justus verse, valamint Gerengel buzgó, értékes munkatársának, a Szt. György templom evangélikus lelkészének, Pharerus Gergelynek énekei is ott sorakoznak Gerengel énekeskönyvében. Ez az énekeskönyv hosszú időre meghatározta a templomban énekelt énekek rendjét, és alapjául szolgált a közel két évszázadig megjelenő Soproni Énekeskönyvnek, melynek 1700. évi kiadása főhelyén Gerengel Simon arcképét helyezték el. Gerengel énekeskönyve egészen 1785-ig használatban volt.^{17/} Hogy Gerengel katekizmus-a sokáig oly nagy népszerűségnek örvendett, annak oka abban is keresendő, hogy a szerző sem beszédben, sem tanításban, sem az énekekben nem mondott egy bántó szót sem a régi hit hívei, papjai és püspökei ellen.^{18/}

A katekizmuson kívül Gerengel ágendát is írt, az elsőt Sopron számára. Az ágenda eredetiben nem maradt reánk, de kézira-

tos másolatait egészen 1828-ig használták. Érdekes az a magyar és latin nyelvű úrvacsorai ágenda, melyet azok számára közöltek, akik nem értik a német nyelvet. Gerengel az istentisztelet rendjét egészen Luther és a wittenbergi egyház példája nyomán állapította meg.^{19/} A nép anyanyelvén énekelt a templomban, de volt karének is, a szertartások folyamán kettős kar is szerepelt váltakozva.

Sopronban 1557-ben megnyílt a Hummel Kristóf polgármester és Nusser Boldizsár által a reformáció szellemében átszervezett és továbbfejlesztett latin iskola.^{20/} Ezen kívül népiskola is indult. A népiskolát Gerengel Simon hozta létre, s azt "Nationalschule"-nak nevezte. Itt anyanyelven tanították a polgárok gyermekeit. Nagy jelentőségű alkotás volt ez, hiszen a népiskola tényleg az egyszerű, a szegényebb néprétegek számára adta meg - elsősorban - az olvasástanulás lehetőségét. Az olvasás készségének birtokában pedig mindenki számára hozzáférhetővé vált a biblia, a hitigazságok forrása. Gerengel szervező, felvilágosító munkája ezzel teljesedik ki.^{21/} Gerengel Sopron magyar anyanyelvű lakosai iránt is rokonszenvvel viseltetett, vele együtt magyar lelkészek is működhettek. De magyar iskola is alakult. Novanus Ferenc evangélikus lelkész, aki Gerengel idején került Sopronba, egy magyar tanítóval érkezett a városba és iskolája részére alkalmas helyiséget kért a tanácstól. Gerengel példamutató tevékenységére, de a soproni gyülekezet hitbuzgóságára is világot vet az iskolák szervezése, az iskolaügy lelkes ápolása.

Gerengel Simon alig töltött többet, mint öt évet Magyarországon, Sopronban, de szolgálatát szép siker és áldás koronázta. A gyülekezet élete élénk, szüntelenül fejlődő arculatú volt. Templomaiban az Isten igéjét tisztán hirdették, iskoláiban a nyugatról hazatért vagy itt otthonra lelt tanítók, professzorok magas színvonalon tanították a tudományokat.

Az átélt sok nélkülözés, izgalom, a fogságban szerzett bejegyzések megviselték Gerengelt. Bár fiatalon, de megfáradva, 53 éves korában 1571 februárjában meghalt. Sopronban temették el. A gyászbeszédet volt paptársa és barátja, az immár mödlingi lelkész, Pharerus György mondta el felette. Gerengel Simon nevét a soproni gyülekezet történetével foglalkozókon kívül nemigen emlegetik, nem is nagyon ismerik. Pedig mind Ausztriában, mind Magyarországon a reformáció, az evangélium következetes, hűséges útegyengetője volt. Az evangéliumhoz, Luther Márton tanításához való hűségét hitvalló tettek, maradandó művek sorával bizonyította.

Ezen írás szerzője részletes tanulmányt készít Gerengel Simonról, életéről, munkásságáról. Most, halálának 420. évfordulóján, reá emlékeztünk, mert megérdemli, hogy ne feledjük.

J E G Y Z E T E K

---

1. Pauss, J.: Simon Gerengel der Reformator der Buckligen Welt. - Glaube und Heimat. 1988. 73.
2. Schattenmann, P.: Simon Gerengel. Ein Exulantenschicksal. Zeitschrift für Bayrische Kirchengeschichte 11. (1936) 149.
3. Részletesebben: Zauner, J. Th.: Chronik von Salzburg V. Saltzburg 1803. 292-293.
4. Schattenmann i. m. 151.
5. Die schön Evangelische Historia von der Enthauptung des hl. Johannes des Täufer... in ein Tragödia gesetzt durch Simon Gerengel in seiner betrübten Gefängnis. 1553. ... Gedruckt bei Val. Neuber in Nürnberg.
6. 16 Christliche Gebetlein Simon Gerengels, in seiner vierhalbjährigen Gefängnis aus hl. Schrift zusammenzogen, item vier tröstliche Sendbrief... gedruckt zu Ursel (1562)
7. Schattenmann, P.: Eine neue Druckschrift des Exulanten Simon Gerengel aus Rothenburg o.d.T. 1556. - Zeitschrift für Bayrische Kirchengeschichte. 1962. 105 kk.
8. Schattenmann, P.: S. G. ein Exulantenschicksal... i. m. 152 kk.
9. Gamauf T.: Ausführliche Geschichte der ev. Kirche zu Oedenburg... (1517-1840) - kéziratós mű - I. 201.
10. Ein christliche Predigt über die Historia von der Verklärung Christi wie wir in Leben zusammenkommen, einander sehen, kennen und miteinander reden werden, Matth. 17. Gatan zu Oedenburg, den 11. Februar 1565 durch Simon Gerengel. Gedruckt zu Rotenburg bei Albrecht Gros 1565. Widmung an Bürgermeister, Richter und Rat der Stadt Oedenburg. Burgbernheim, 1. Mai 1565.
11. Faut Márk krónikája (OSZK Quart. Germ. Nr. 192.) Az idézett részlet az eredetiben: "Diser Herr Simon hatt zum aller ersten das reine worth Gottes allhie angefangen zu lehren... und hat das Volckh vom Papstumb durch sonderliche Gottes gnad abgeföhrth..."
12. "Catechismus und Erklärung der christlichen Kinderlehre; wie die in der Kirchen zu Oedenburg in Ungarn vorgetragen wird. Regensburg 1569."
13. Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközség története. Sopron, 1917. 103 kk.
14. Egész apró kis könyvecske, 24 lap. - OSZK: Catech. 486.

J E G Y Z E T E K

15. Részletesebben: Schmidt János: Szeniczai Bárány György...
Élete és munkássága. - 1682-1757 - Paks, a nyomdászat
feltalálásának 500. évében. 39 kk.
16. "Andere Form zu bitten (wider die Noth des Türcken)... als
der Siget die Vestung in Vnern verloren worden (im Jahr)
1566."
"Ein Gebet (wider den Türcken) dass christlichen Namens
Erbfeind (Doctor Martin Lutheri)."
17. Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus 1565-től
1600-ig. Akad. K. Bp. 1977. - Humanizmus és reformáció.
6. - 244.
18. Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939.
48.
19. Payr S. i. m. 106.
20. Alpárné Szála Erzsébet: Lyceum Sempronense Hungaricum.
Keresztyén Igazság 1990. 8. sz. 24 kk.
21. Payr S. i. m. 108.

O L V A S S A É S T E R J E S S Z E A BARÁTI KÖR KIADVÁNYAIT!

ORDASS L.: " <u>A keresztfa tövében</u> ". Nagyheti áhitatok	100,- Ft
ORDASS L.: " <u>Vádirat</u> ". Korrajz	40,- Ft
ORDASS L.: " <u>Az imádkozásról</u> "	60,- Ft
ORDASS-GIERTZ: " <u>Házát kősziklára építette</u> ". Elbeszélés	150,- Ft
TERRAY L.: " <u>Nem tehetett mást!</u> " Ordass Lajos életútja	100,- Ft
BOTTA I.: " <u>Dévai Mátyás, a magyar Luther</u> ". Tanulmány	80,- Ft
VAJTA V.: " <u>Hit és élet összecsengése</u> " Előadás	40,- Ft
BOLERATZKY L.: " <u>A miskolci ev. Jogakadémia múltja, jelentősége</u> ".	40,- Ft

A fenti kiadványok beszerezhetőek
a Keresztyén Igazság kiadóhivatalában
- 1114 BUDAPEST - Bocskai út 10. sz.

ITTZÉS GÁBOR

TÉNYEK ÉS ÉRTELMEZÉSEK

Egyházunk megújulásával kapcsolatos küzdelmeinkben sajátos és súlyos problémaként jelentkezik kezdettől fogva - Dóka Zoltán Nyílt levelének megjelenése óta - a tények eltérő értelmezésének kérdése. Azonos tények nyilvánvalóan más és más megvilágításba kerülnek az értékelő alapvető elvi álláspontjának megfelelően. Ez természetes jelenség minden esetben, amikor jelen idejű történések vagy történelmi események vizsgálatára, megítélésére kerül sor. Nehezebb már a helyzet persze akkor, ha az értelmezést nem elvi álláspont, hanem gyakorlati szempont, netán személyes érdek befolyásolja. Ez azonban többnyire - sajnos - objektíve vagy nem dönthető el egyértelműen, vagy csak utólag válik nyilvánvalóvá.

Van azonban ennek a problémakörnek egy fontos szelete vagy aspektusa, amelyre eddig - úgy tűnik - nem vagy nem eléggé figyeltünk fel. Ez pedig az, hogy mit sorolunk a tények és mit az értelmezés körébe. Nagy bizonytalanságok forrása és jelentős torzítások kiindulópontja lehet, ha bizonyos tényeket egyszerűen értelmezésnek tekintünk és megfordítva.

Mindezek a kérdések - úgy gondolom - figyelemre méltóan tükröződnek a Keresztyén Igazság 8. számában közölt előadásom (A Magyarországi Evangélikus Egyház a zsinat előtt) egy részében és a Frenkl Róbert által ehhez küldött hozzászólásban, valamint egy - az alábbiakban közölt - dokumentumban. Reformpolitika vagy kollaboráció?! c. hozzászólásában Frenkl Róbert, mint kísérőlevelében írja: "maradva az engem (ti. őt - I. G.) érintő résznél, ott sem teljességre törekedve..." kíván reagálni cikkemre. Az összefüggések világos láttatása érdekében írásának érdemi részét (betűhív másolatban) teljes terjedelmében idézem:

"Magáról az országos felügyelő 1989. évi megválasztásáról nem szükséges sok szót ejteni. A jelölés módja, tartalma, a választáson kialakult szavazati arányok egyaránt megerősítik Boleratzky Lóránt dr. korábban kifejtett véleményét, miszerint ez a választás lesz négy évtized után az első szabad választás egyházunkban. Azzal az 'érvvel', hogy a jelölés időpontja néhány nappal megelőzte az Államegyházi Hivatal formális megszűnését, nem hiszem, hogy vitatkozni kellene. Az utókor az esetleges tisztázandót majd teljesen feltárja.

Ittzés Gábor fogalmazása azonban mindenképpen megtévesztő: 'Az országos felügyelő kerületi felügyelővé választása és az országos felügyelőségre jelölése szintén az ÁEH és a 22/1957-es tvr. jegyében zajlott.' A mondat második fele figyelmen kívül hagyja az 1989 júniusi reali-

tásokat. A megszűnő Hivatal ekkor már semmilyen befolyással nem rendelkezett.

Számomra Ittzés Gábor azon két pontja a lényeges, amelyek alapján véli levonhatónak rólam a megalapozott következtetéseket, ebben az előadásban legalább a kérdés feltevéséig eljutva, hogy ti. bekerülésem a szűkebb egyházvezetésbe a reformerők sikere-e, lévén, hogy a Testvéri Szó reformmozgalom tagja voltam (1987. október 24-én iktattak be a Déli Egyházkerület felügyelői tisztjébe.)

Ismét csak nem kívánom azt feszegetni, miért ne lehetne az általa lényegesnek tartott két szemponton kívül egyebet is figyelembe venni a kérdés megítélésakor, maradjon a két gondolatmenetnél.

Az elsőben azzal jellemez, hogy mint a Testvéri Szó aláírója az 1986 novemberében aláírt ún. Pröhle-féle nyilatkozattal lényegében elhatároltam magam a Testvéri Szótól, aminek a képviselétével bíztak meg.

A tények: 1986 nyarán, ma már nyilvánvaló, hogy összefüggésben az állami politika változásával a másként gondolkodókkal kapcsolatban, közös bizottság alakult a hosszabb távra tervezett dialógus előkészítésére. A bizottságban a hivatalos egyház négy és a Testvéri Szó mozgalom négy tagja kapott helyet. Három ülésre került sor 1986 őszén, végül a harmadik ülés után Pröhle Károly professzor, aki a hivatalos egyház részéről a megbeszéléseket vezette, tekintettel a közeledő közgyűlésre, megfogalmazott egy bizottsági nyilatkozatot. Ezt mindenkinek megküldte. Miután a szöveg sokkal jobb volt, mint a tárgyalások alapján várhattuk, a Testvéri Szó négy megbízottja közül három - rajtam kívül dr. Gadó Pál és Zászkaliczky Pál -, egymástól függetlenül aláírtuk. Álláspontunkkal utóbb a közösség többsége egyetértett. Ittzés Gábor nem írta alá a nyilatkozatot, mert szerinte volt benne a Testvéri Szót bíráló elem. Véleményünk szerint jó kompromisszum volt akkor, jelentős előbbrelépés, mi nem egy iratot védünk, hanem egy reformmozgalmat képviselünk. Természetesen lehet, hogy Ittzés Gábor álláspontja volt a helyes, a következetes, nekem ma is más a véleményem, de legalább ennyi kell a tárgyilagos állásfoglaláshoz. Talán jó lenne, ha már Ittzés Gábor ilyen lényegesnek tartja ezt az epizódot, ha a Keresztyén Igazság a dokumentumok között közölné ezt a nyilatkozatot. (Kiem. a szerk.)

Magam úgy vélem, egyházpolitikai tekintetben az Ittzés Gábor által kiemelt másik történet az igazán reveláns. Ezt érdemes megvitatni. Miklós Imre államtitkárnak a be-

iktatásomkor mondott beszédéről van szó. Nemcsak a beszéd tartalmát - ez egyszerűen tény - hanem értelmezését tekintve is egyetértek Ittzés Gáborral. Magam is úgy gondolom - akkor is, ma is -, hogy az ÁEH, illetve személy szerint az államtitkár azért szorgalmazta jelölésemet és megválasztásomat kerületi felügyelőnek, mert úgy vélte ezzel a mérsékelt reformerőket segíti be a vezetésbe, gyengítve a radikális reformtörekvéseket.

Ma sokkal könnyebb elemezni ezt a helyzetet, akkor nagy feszültségeket hordozott magában. Ma ugyanis nyilvánvaló, hogy a 88-89-es időszakban, a rendszerváltás előtt, a társadalmi életben mindenütt ez volt a jellemző. A rendszer stabilitása érdekében keresték a kapcsolatot mindenütt a mérsékelt reformerekkel, puhatólózva, milyen engedményekkel lehetne a rendszer számára még elfogadható kompromisszumot elérni. Akkor már téved Ittzés Gábor, amikor nem hiszi, hogy kétirányú volt a befolyásolás. Hiszen éppen ez volt a változás lényege, az ÁEH, illetve az állam belátta, hogy változtatni kell, figyelni a másikat véleményre. Miklós Imre nem volt reformkommunista, de nagy tapasztalatú, az utasításokat végrehajtó vezetőként vállalta az új vonalat.

Ennek eredménye volt - ezért nem elméleti a vita, hiszen egyik oldalon bizonyítékok vannak, amelyekből most csak a legfontosabbakat említem, hogy 1988 januárjában közölték, hogy indíthatjuk az Evangélikus Gimnáziumot. A döntés és az újraindítás még a régi rendszerben valósult meg (e kérdés még kifejtésre vár). A 88-89-es évek egyéb egyházi eseményei is bizonyítják a reformerők egyházvezetésbe kerülésének jelentőségét. Csak néhány tény: Ordass-rehabilitáció, általában a rehabilitációk, lelkeszi állások - Deák tér stb. - betöltése, sajtó hangjának a változása stb.

Nem értékelve túl a reformfolyamatot, úgy vélem a vitában tényeknek kell elsőbbséget kapniuk. Engem személy szerint megnyugtat - bár tudom, hogy mérlegem nem ilyen jó -, hogy Ittzés Gábor 1987-90 közötti egyházi tevékenységében más kivetnivalót nem említett. Persze az is lehet, valóban úgy véli, hogy minden pozitívum vagy taktikázás hatalomátmentésből, vagy külső hatások spontán érvényesülése az egyházban.

Végül csak annyit. A cikkhez fűzött 9. pont utólagos megjegyzése az egyházvezetés 'legitimitását' és 'reformhitelességét' a szokott csúsztatásokkal minősíti. Itt sem vesz figyelembe tényeket. Magam pl. írásban és szóban több fórumon kijelentettem, hogy a zsinatig tartom érvényesnek országos felügyelői megválasztásomat. Ez adja számomra azt a szabadságot - többek között -, hogy

vállalni tudjam azt a felelősséget, amit szintén Bole-
ratzky dr. fogalmazott meg. Kötelességem a zsinatig a
törvényességen örködni az egyházi életben, különös te-
kintettel a zsinat összehívására, előkészítésére."

A hozzászólásban Frenkl Róbert - az előadásomban konkrétan
vele kapcsolatban megfogalmazott állításoknak megfelelően -
két fő kérdésre koncentrált. Az egyik a Testvéri Szó (a továb-
biakban: TSZ) történetéhez, közelebbről a Pröhle-féle nyilat-
kozat aláírásának problémájához kapcsolódik. A másik ahhoz a
megállapításhoz, amelynek lényege, hogy Frenkl Róbert felü-
gyelővé léteivel nem a reformmozgalom, hanem az ÁEH törekvé-
sei teljesültek.

E két kérdéskört, figyelve a hosszan idézett hozzászólásra,
érdemes még alaposabban körüljárni.

1. A Pröhle-féle nyilatkozattal, illetőleg annak aláírásá-
val kapcsolatban Frenkl Róbert most az "epizód" és a "jó kom-
promisszum" kifejezéseket használja. E két minősítő értelmezés
tartalma nyilvánvaló. Az első jelentéktelennek, de legalábbis
nem túl fontosnak minősíti az aláírással kapcsolatos vitát. A
második az adott helyzetben hasznosnak tartja, sőt tulajdon-
képpen taktikai sikernek tekinti a nyilatkozatot. Mindeközben
pedig mintha elfeledkezne nemcsak az aláírás kérdéséhez kap-
csolódó nagyon kemény vitákról, hanem arról a tényről is, hogy
éppen az aláírás ügye vált elvi fordulóponttá a TSZ közösség
életében. (Vö. Ittzés Gábor: Néhány személyes szó a Testvéri
szó történetéhez, Ker. Ig. 1989. dec. 25-28. 1.)

A Pröhle-féle nyilatkozat szövege megjelent az Evangélikus
Élet 1987. január 8-i számának 3. oldalán (Egyházunk Belső
Megújulásáért). Ez tehát itt elérhető minden érdeklődő számá-
ra. Eddig viszont nem került publikálásra az a levelem, - a
Pröhle professzornak írt soraimon kívül valószínűleg az egyet-
len írásos dokumentum ebben a témában -, amelyet a TSZ közös-
ség tagjainak írtam 1986. december 15-én. Mivel más dokumentum
nem áll rendelkezésre, ezt kell idéznem, hogy érzékeltessem:
korántsem volt olyan derűs a kép az ún. nyolcas bizottság tár-
gyalásával és a Pröhle-féle nyilatkozattal kapcsolatban, mint
ahogy azt Frenkl Róbert most utólag feltüntetni igyekszik, s
közösségünknek valóban elvi fordulópontjává vált ez a kérdés.
A dátum és megszólítás után a levél szövege a következő:

"A Teol. Akadémián folytatott megbeszélés-sorozat részt-
vevőinek már megküldtem Pröhle Károlynak írt levelem má-
solatát, amelyben indokoltam, hogy miért nem írtam alá
az általa készített nyilatkozat-tervezetet. Úgy gondolom
azonban, hogy a tárgyalásokra megbízást adó egész közös-
ségünk felé is tartozom beszámolóval. Így a többiekhez
is eljuttatom említett levelem másolatát, mindnyájatok
számára pedig szeretném néhány ponton kiegészíteni az
abban írottakat.

Még a beszámoló köréhez tartozik, hogy nov. 21-én, pénteken délelőtt Pröhle fölhevített telefonon, s megpróbált rábeszélni, hogy változtassam meg álláspontomat. Érvelésének lényege ez volt: okosan tenném, ha aláírnám a nyilatkozatot, mert különben nehéz helyzetbe hozom magamat. Írjam alá - mondta -, s aztán majd lehet vitatkozni a részletekről, s fenntartásokat hangoztatni. Bízom benne, s higgyem el, hogy ő nem akar nekem rosszat stb. Szövegjavaslata átdolgozásának gondolatától azonban egyértelműen elzárkózott. - Azt ígértem neki, hogy gondolkodom a dolgon, s legkésőbb másnap értesítem. Valóban gondolkodtam, de álláspontom változatlan maradt. Így szombaton a következő szövegű táviratot küldtem neki: 'Tizennyolcadiki levelemben írottakat fenntartom. A beszélgetés folytatására kész vagyok. - Ittész Gábor -' Vasárnap este Frenkl Robi is telefonált ez ügyben. Lényegében neki is ugyanezt mondtam.*

Visszatérve Pröhlének írt levelemre, közelebbről a nyilatkozat-tervezet koncepciójával kapcsolatos kifogásomra, egy példamondaton tudom legjobban szemléltetni, hogy mire gondolok. Íme: 'Egyetértünk a nyílt levéllel (értsd: a TSZ-val! I. G.) abban, hogy egyházunknak gyökeres belső megújulásra van szüksége, különösen most, amikor ehhez sok lehetőség adatott számunkra.' A mondat második felének teológiai problematikussága - azt hiszem - elég egyértelműen kitűnik levelemből.** A koncepcióval kapcsolatban a mondat első fele árulkodik: 'Egyetértünk a nyílt levéllel abban, hogy...'. Természetesen az egyházi vezetőséget képviselők oldaláról ez a mondat korrektnek, nyitottságot tükrözőnek, sőt talán még nagylelkűnek is nevezhető. Azok számára azonban, akik szerzői és aláírói a TSZ-nak, ez a mondat, illetve a mögötte lévő koncepció, ami egyébként a Pröhle-szöveg egészében kifejezésre jut, **csapda**. Mert ha mi ebben vagy akár még egy sor más kérdésben is 'egyetértünk' a TSZ-val, akkor ezzel akarva-akaratlan a TSZ-tól mint egésztől, s konkrétan is bizonyos gondolataitól (amelyekre nézve az egyetértés külön nem jut kifejezésre) elhatároljuk magunkat. - Számomra ez teljesen nyilvánvalónak látszik. - A koncepcióhoz tartozik azután még az is, amit főleg a Pröhle-szöveg indítása tükröz. Hogy értelmezi ugyanis ez a megbeszélés-sorozat? Úgy, hogy az egyházi vezetőség

*Ő is megpróbált rábeszélni az aláírásra, mondván, hogy nagyvonalúan és taktikusan kell nézni az ügyet. (I. G.)

**Ez a végleges szövegből ki is maradt. (I. G.)

megbízott néhány embert azzal, hogy a teológiai főigazgató vezetésével foglalkozzék a Testvéri Szó néven ismert irattal, mondjon róla véleményt, illetve foglaljon állást a tartalmával kapcsolatban. Az eredmény pedig részben pozitív, mert több ponton egyet lehet érteni a vizsgált irattal, részben azonban negatív, s ezért kikötéseket kell tenni és fenntartásokat hangoztatni olyan pontokon, amelyek a TSZ megvitatandó témákat lát vagy kérdéseket tesz fel. Mivel pedig a három alkalom nem volt elegendő arra, hogy a vizsgálódás minden tekintetben kimerítő és kielégítő legyen, tovább kell folytatni a tárgyalt irat, illetve a benne foglaltak elemzését. Mindezekkel együtt a nyilatkozat-tervezet pontosan azt teszi, amit én utolsó tárgyalásunkon előre sejtve helytelenítettem: értelmezi, magyarázza a TSZ-t - persze sajátos módon. Arról azonban, hogy itt tkp. egy dialógusról van szó, mélyen hallgat - ugyancsak sajátos módon.

Fel lehetne tételezni, hogy amit én a koncepcióban csapdának látok, az valójában nem tudatos szándék eredménye, hanem véletlenszerű. Ennek azonban ellene mond a nyilatkozat-tervezet előtörténete. Talán nem árt röviden emlékeztünkbe idézni ezt.

Az alaphelyzet a következő: megszületik és átadásra kerül a TSZ. A püspök* egy idő után azt javasolja, legyenek előkészítő megbeszélések - mondhatnánk: a békés kibontakozás érdekében - az egyházvezetés és a TSZ képviselői között. 4-4 megbízott vegyen részt ezen. - Eddig teljesen tiszta a képlet. De azután sajnos rögtön kezdődik a manipuláció: Lényegében a püspök jelöli ki a 'vegyesbizottság' mindegyik tagját. Az egyikbe beveszi azt a Tóth-Szóllós Mihályt, aki a TSZ közösségének egyik tagjával kapcsolatban súlyosan kompromittálta magát (a Dóka elleni fegyelmi törvénytelenégeiben), a másikra nézve ugyanakkor kiköti, hogy Dóka és Fasang nem lehetnek a tagjai. Mi ezt végül is elfogadjuk, hogy ne lehessen akadémikuskodással, a kibontakozás megakadályozásával vádolni bennünket. Alig kezdődnek el a megbeszélések, külföld számára sajtónyilatkozat készül,** - itthon pedig csak elmarasztaló célozgatások látnak napvilágot a sajtóban, egyébként pedig hírzárlat van. - A tárgyalások során azután egy időre Pröhle professzor vette át a ve-

*Ti. Nagy Gyula (I. G.)

**Az egyházvezetés részéről. Ez tudósít a dialógus megkezdéséről, de lényegében elmarasztalja a TSZ-t. (I. G.)

zető szerepet. Taktikája, amely lényegében jól egybevágt a püspökével, menetközben három ponton volt megfigyelhető. Először abban, hogy és ahogy kiemelte a maga teol. főigazgatói pozícióját és a legtermészetesebb módon magát tekintette a megbeszélések elnökének, irányítójának. Másodszor abban, hogy többször kifejezésre juttatta, hogy együttléteink tkp. nem hivatalos megbeszélések, illetve tárgyalások, hanem ő pásztori beszélgetést folytat velünk, amiért is ő végig 'gyónási titokként' kezelte beszélgetéseink tartalmát. Harmadszor az mutatta a tudatos taktikát, hogy újra meg újra hangsúlyozta, hogy a TSZ tartalmát vagy tartalmának jelentős részét valójában ő már korábban kigondolta, meg is fogalmazta, sőt programmá is tette mint teol. főigazgató, amivel mindig újra a TSZ-t akarta jelentőségétől megfosztani. - Mi, a TSZ képviselői, a megbeszéléseken mindezt több-kevesebb tiltakozással ugyan, de végül is elfogadtuk vagy elviseltük, - talán azért is, mert az idős professzort nem akartuk megbántani, vagy mert túl naívak voltunk. Mindenesetre nem álltunk fel az asztaltól, nem szakítottuk meg a tárgyalást, pedig talán ezt kellett volna tennünk. Minderre esetleg még lehet azt mondani, hogy zártkörű együttléten folytatott beszélgetés során történt, amikor a dolgok még alakulóban voltak. A nyilatkozat-tervezet, illetve nyilatkozat azonban már **dokumentum**. S ez nemcsak a 'scripta manent' alapján súlyosabb valami, mint a még képlékeny állapotot jelentő beszélgetés, mert megmarad a jövő számára, hanem azért is, mert ez rögzíti a jó vagy hibás döntést, állásfoglalást. Én ezért nem tudom 'nagyonalúan' vagy 'taktikusan' nézni és kezelni a Pröhle-féle nyilatkozat aláírásának dolgát.

Úgy gondolom, súlyos hibát követtünk el, amikor nem állapodtunk meg abban, hogy a nyilatkozat szövegét magunk között (ti. az egész közösségben) még külön megbeszéljük, s úgy döntünk az aláírás vagy elutasítás kérdésében. (Ebben is 'bejöttünk' Pröhle utcájába. L. a kísérelőlevelet!)

Ami engem illet, tkp. igaza lett Pröhlének: nehéz helyzetbe kerültem. S most nem tudom, annak drukkoljak-e, hogy megjelenjék a nyilatkozat az aláírásom nélkül vagy az ellenkezőjének. Ha nem jelenik meg, ez többek szerint kárára lenne az ügynek, s akkor ennek én leszek az oka. Ha megjelenik, elkerülhetetlenül beszélnem kell arról, hogy miért nem írtam alá. Ez pedig szükségszerűen elmarasztalást jelent azok felé, akik részünkről aláírták. - Meg kell mondanom, ebben a helyzetben nem csupán az egyházi vezetőség taktikai ügyességét, hanem a magunk gyengeségét is látom. Nem egyszerűen az egyházvezetés csapdájába estünk bele, hanem a magunkéba is."

Ezután már csak néhány búcsúzó mondat, a köszöntés és az aláírás következik.

2. Most térjünk át a Frenkl Róbert hozzászólásában kiemelt második kérdésre. Arra, hogy vajon az ő - elsősorban kerületi - felügyelővé lételével a reformszárny győzött-e vagy az ÁEH lektikája. Ezzel kapcsolatos fejtegetéseit olvasva két megfigyelést tehetünk.

Az egyik Miklós Imre 1987. október 24-én mondott köszöntő szavaival függ össze. Frenkl Róbert érvelése ezen a ponton éppen a bevezetőben említett hibára (a tény és az értelmezés összekeverésére) szolgáltat példát. Azt írja ugyanis: "Nemcsak a beszéd tartalmát - ez egyszerűen tény - hanem értelmezését tekintve is egyetértek Ittzés Gáborral." Hol van ebben a mondatban a hiba vagy ha úgy tetszik csúsztatás? Ott, hogy az államtitkár köszöntése - miközben persze tény - tulajdonképpen egy tény értelmezése, pontosabban: deklarálása. Annak a ténynek diplomatikus formában történő kinyilvánítása, amit én így írtam: "benne felfedezte az ÁEH azt az alkalmas embert, aki segít közben tarthatóvá szelidíteni a reformeröket". Az igazi kérdés tehát nem az, hogy Frenkl Róbert vagy én, vagy bárki más hogyan értelmezi Miklós Imre szavait, hanem az, hogy az államtitkár miért értelmezte, miért értelmezhetette így Frenkl Róbert felügyelővé lételét.

Ez a kérdés azonban már átvezet a másik megfigyeléshez. Ahhoz tudniillik, hogy Frenkl Róbert mondatai - nyilván nem szándéka szerint - igazolják megállapításom első felét is: "vele nem a reformszárny győzött..."

Ebben az összefüggésben érvelésének két fontos eleme van. Az egyik a "befolyásolás" kétirányúságára utal. Ez természetesen ilyen szinten aligha vonható kétségbe, hiszen még egy kisdiák is gyakorolhat hatást a tanárra. A közöttük lévő alapvető viszonyt azonban ez aligha határozza meg. Az érvelés másik eleme, hogy én figyelmen kívül hagyom az 1989. júniusi realitásokat. Ekkor jelölték ugyanis Frenkl Róbertet az országos felügyelői tisztre, és - mint írja - "a megszűnő Hivatal ekkor már semmilyen befolyással nem rendelkezett". Ez a megállapítás persze önmagában is problematikus, hiszen még az Országos Választási Tanácsot, illetve a Minisztertanács Hivatala Egyházpolitikai Titkárságát is sokan az ÁEH továbbélésének tekintették. De még ha úgy is lenne, ahogy Frenkl Róbert írja, az nem hagyható figyelmen kívül, hogy egyrészt az ÁEH ekkor még létezett, és érvényben volt a 22/1957-es tvr., másrészt országos felügyelőségre jelölése szorosan összefüggött kerületi felügyelőségével. (Vö. még Dóka Zoltán: "Zsinat él!", Ker. Ig. 1990. június 42-45. l.) Végül is témánk szempontjából 1987 nyara, a Kerületi felügyelőségre jelölés ideje az igazán jelentős. Abban az évben pedig az ÁEH-nak nemcsak jelentős befolyása, de meghatározó szerepe is volt egyházi ügyekben. (Vö. Harmati Béla jelölése a püspökségre.)

Mindent egybevetve: ha 1987-ben "az ÁEH, illetve személyszerint az államtitkár" Frenkl Róbert jelölését és megválasztását kerületi felügyelőnek - miként maga mondja - "szorgalmazta", akkor ez nyilván azt jelenti, hogy az ÁEH aktívan törekedett arra, hogy céljai elérése (ti. a radikális reformszándékok gyengítése) érdekében éppen ő kerüljön egyházunk egyik vezető pozíciójába. Ez pedig pontosan az, amit én állítottam, hogy ti. "vele nem a reformszárny győzött", hanem a pártállam szándékainak megfelelő ember került a felső vezetésbe.

Befejezésül Frenkl Róbert írásának egy személyes mondatára kell még reflektálnom: hogy tudniillik őt megnyugtatja, hogy 1987-90 közötti egyházi tevékenységében más kivetnivalót nem említettem. Ez igaz. De ez nem jelenti azt, hogy nem is említettem volna. Ezek a kérdések azonban már jórészt túlesnek a "tények és értelmezések" itt tárgyalt körén.

AZ ORDASS LAJOS BARÁTI KÖR ALAPSZABÁLYÁBÓL

II. A KÖR CÉLJA

6. § A Kör célja: D Ordass Lajos evangélikus püspök (1901-1978) szellemi örökségének: mély evangéliumi hitének, az egyházzal és a magyar nemzettel kapcsolatos iránytmutató szolgálatának ébrentartása.

A Baráti Kör az egyháznak az evangéliumból fakadó megújulásáért és belső rendjéért, autonómiájáért, a lelkiismereti és vallásszabadságért tevékenykedik.

URBÁN ERNŐ

EVANGÉLIKUS ÖNTUDAT

Szerkesztői megjegyzés:

Urbán Ernő (1908–1943) a két világháború közötti magyar evangélikus teológia kiemelkedő egyénisége volt. Doktori értekezése: **Krisztus keresztyje. Anselmus tanítása a váltságszerző halálról** (1941) alapmű a hazai teológiai irodalomban, melynek újrakiadása ma nagyon is kívánatos volna. Tudatosan a magyar evangélikus teológia művelését tűzte ki célul. Ennek megvalósításában azonban megakadályozta a korai halála. A II. világháborúban, a Don-kanyarban nyoma veszett. A Keresztyén Igazságnak mindvégig a munkatársa volt. Írásai biblikus hitről, hitvallásos teológiáról tanúskodnak. 1935-ben megjelent írását közöljük itt újra. Vállaljuk ezt a ma is aktuális, világos és tiszta szellemű írást, még akkor is, ha néhány mondatot talán maga a szerző is másképpen fogalmazna.

Öntudatos evangélikus értelmiséget és népet akarunk. Olyan evangélikusokat akarunk, akik tisztában vannak azzal, hogy mi-
ben áll evangélikus voltuk és akikben meg van az elszánt akarat is, hogy egész életüket az evangélium alá rendelik. Ebben a szándékban nincsen ma ellentét egyházunkban. Ez a közös törekvés annyira egyé fog minket, hogy összetartozásunkat az sem bonthatja meg, ha közelebbről is tisztázzuk az evangélikus öntudat kérdését.

1. Az **evangélikus öntudat egyedüli és kizárólagos forrása az evangélium**. Csak abból az örömhírből él, hogy az élő Isten megszólít minket és Igéjét adja nekünk napról-napra. Az evangélikus egyház azoknak az embereknek a közössége, akik naponta hallgatják az Igét. Az Ige egyháza vagyunk.

Ezzel szemben mennyire más forrásból szoktuk meríteni "felekezeti öntudatunkat"! Csoda-e, ha szétesünk és elmorzsolódnunk? Csak magunkra vethetünk romlásunkért.

Hízeleg hiúságunknak, hogy nyolcvanmillió evangélikus él a világon; a legnagyobb protestáns felekezet vagyunk. Azzal büszkélkedhetünk, hogy az északi evangélikus országok vezetnek a műveltség és jólét dolgában. Az egyre hatalmasabbá váló némettség is jórészt hozzánk tartozik. Ez a szemle ellensúlyozza szórvány-voltunk szorongó érzését. Ezer látható jelt fedezünk föl, ami mind minket igazol, a mi értékességünket hangsúlyozza. Önérzettől dagadó szívvel beszélünk dicső múltunkról, hősi es eleinkről – és közben nem vesszük észre, hogy a nagy elődök törpe élösködői vagyunk. Nagy építések romjai között tengődünk. Tudományban, irodalomban, művészetben, közéletben számon tartjuk nagy és nagyobb nagyságainkat. Soraikon végigtekintve jóleső érzéssel hízlaljuk önérzetünket, – lám, mégis csak vagyunk valakik; meg van a nyoma annak, hogy a magyarság közepette élt és hatott az evangélikus egyház – és közben, a

EMLÉKEZÜNK

nagy-boldog csodálattól megfélekedünk arról, hogy egyszer valóban mérlegre vessük nagyjainkat: mennyiben képviselik és élik valóságosan az igazi evangélikus életet.

Ennek a "jogos" büszkélkedésünknek és önértetünknek azonban megadjuk az árát. Nem lehet büntetlenül felcserélni az evangélikus öntudat egyetlen forrását mással. Mihelyt Isten Igéjén kívül másra is támaszkodunk, - akármilyen szép, magasztos, nagyszerű dologra, kiváló egyéniségekre, tetszetős tényekre, - minél inkább erősítgetjük igazunkat, minél hangosabban öntudatosítjuk magunkat, annál mélyebbre süllyedünk és annál gyengébbek leszünk. Romlásunkat az okozza, hogy amíg buzgón bizonygatjuk hűségünket az evangélium iránt, mellette, kivülről másra is figyelünk, másnak is teret adunk életünkben, kétfelé sántikálunk.

Ennek az árulásnak és megalkuvásnak nyilvánvalóak a következményei. Szükségképpen vezetnek idáig a dolgok. A történelem élete hullámzik. Ami tegnap még a magasban járt, holnapra lezuhanhat. Az északi országokban szocialista kormányok tartják kézben a vezetést; a hatalmas német egyház, az evangélikus egyház bölcsője, válságos időköt él; nálunk beköszöntött a leszámolás a liberalizmussal, amellyel való vétkes szövetségben tettünk szert jogosulatlan befolyásra és szerepre. Nagy, sokszor túlbuzgó átértékelések zajlanak. Amire tegnap még büszkén tekintettünk, arra talán ma már kissé megzavarodva, bizonytalan érzéssel nézünk. Nemrégén fölényesen jártunk-keltünk, mint az "intelligencia egyháza". Ma pedig fájdalmas, szomorú feladat számunkra az értelmiség megnyerése. Újból, szinte előlről kell kezdenünk sok mindent.

Amelyik evangélikus öntudat ilyen történelmi tényekre, statisztikai adatokra, egy szóval emberekre támaszkodik, az fővényre épít. Mind a viharig virul. De aztán jön az összeomlás, a megrendülés. **Egyedül az az evangélikus öntudat él, erősödik, mélyül és hat, amelyik igazi, amelyik Isten Igéjéből él.** Csak annak hallásából és semmi másból.

2. **Az evangélikus öntudat egyetlen alapja: a reformáció.** Élő kapcsolatban él ezzel a leghatalmasabb egyháztörténelmi eseménnyel: az evangélium igazi értelmének újra felfedezésével, az Isten élő Igéjére való rátalálással, a keresztyén igazság tiszta megszólalásával. Az evangélikus egyház azoknak az embereknek a közössége, akik Lutherhez és reformátortársaihoz járnak iskolába, hogy megtanuljanak figyelni, hallgatni, Isten mindenkor jelenvaló üzenetére.

Manapság köreinkben Luther egyike a legünnepeltebb nagyságainknak. Sokan egyenesen Luther-renezsánszról beszélnek. Egyénisége, jelleme, bátor kiállása, meleg kedélye, bensőséges kegyessége a példa, amire köreinkben állandóan hivatkozni szoktak. És mégis, ennek a csillogó látszatnak ellenére, soha Luther tanítása olyan kevéssé nem hatott egyéni és egyházi életünkben, mint napjainkban. Luther nevével van tele a szánk és idegen szellem tölti meg a szívünket. Holott az igazi evangélikus öntudat kevesebbet emlegeti Luthert, de többet tanul tőle.

EMLÉKEZÜNK

Három közkeletű félreértés ront meg minket. Az első Lutherben csak a hőst, a nagy embert látja; a lángelmék közé sorolja Luthert, mint szellemóriást tiszteli. A reformációt is Luther személyiségéből akarja megérteni. E szerint az egyház megújítása nem állana másból, mint erőt meríteni Luther bátorságából, rettenthetetlen meggyőződéséből, meleg kegyességéből. Holott hiába ismerjük Luther gondolkozását, életét apróra, hiába kíséreljük meg, hogy mindezt magunkban is megvalósítsuk. Mindez nem segít rajtunk, ha Luther és a reformáció tanítása nem lesz újból élő sajátunk.

A másik végzetes félreértés szerint a reformáció a művelődés kifejlődésének, a kultúrtörténetnek korszakalkotó eseménye. A középkori tekintély és megkötöttség béklyójából felszabadította az emberi szellemet, kiharcolta az egyéniség, az egyén jogát, kikiáltotta az ész tekintélyét, a lelkiismeret szabadságát, a kultúra önállóságát. Mindez azonban a humanizmus "vívmánya". Világért sem szabad összetévesztenünk a reformációval. Hiszen Luther és Erasmus a legszögesebb ellentétben állanak egymással. Luther csak a hamis vallásos tekintély és bitorolt egyházi hatalom ellen harcolt, éppen azért, hogy a hívőt annál erősebben kösse az élő Istenhez. Isten uralmáért küzdött Luther mind az egyházban, mind a világban. Saját korának szellemével, felfogásával szemben hirdette Isten ítéletét és megigazítását. Evangélikus egyház csak ott van, ahol lelkesek és hívek a mindenkori korszellemmel, életfelfogással és világnézettel szemben Isten Igéjéről tesznek bizonyosságot, hogy kortársaikat megigazíthassa Isten és új életet adhasson nekik.

A harmadik veszedelmes félreértés, ami a most dúló német egyházi válság kirobbanásának közvetlen oka, a reformációt a német történelem, a német nemzeti élet döntő fordulatú eseményének tekinti. E szerint Luther megtisztította a kereszténységet az idegen római szellem kovászatól és németté faragta. Német nemzeti egyházat szervezett, ahol a germán lelkeségű ember a maga lelki hajlékára talál és amely a legnagyobbszerűbb erőforrása a nemzeti életnek. Azért adta ki a jelszót: El Rómától!, hogy a németség szunnyadó, gúzsbakötött ereje felszabadulhasson és kivirágozhassék.

Luthernek azonban, jó hazafi-volta ellenére, mindez esze ágában se volt. Ő egyedül Krisztus Egyházáért harcolt és Krisztus Egyházát építette. Nem az érdekelte, hogy mi német ízű, német fajta, hanem az, hogy mit mond Isten Igéje. Innen van az, hogy egész élete során mást sem tesz, mint váltig harcol a német sajátosságú kegyesség képviselői ellen, a rajongók, a misztikusok, a spiritualisták, a humanisták ellen. Isten mindig újra hangzó Igéjét minél tisztábban meghallani és megérteni, az élő Krisztus uralmának minél nagyobb teret adni: ez volt Luther fő gondja minden szempillantásban. Világosan tudta, hogy az Ige minden embernek, az egész emberiségnek szól; Krisztus minden népből és minden fajból gyűjt magának népet, ezért hívja a németeket is. Ha nem így prédikál és mű-

EMLÉKEZÜNK

ködik Luther, elárulja az evangélium ügyét és akkor bizony édes-kevés közünk lehetne hozzá és reformációjához. Luther azonban nem a nemzeti élet reformátora, hanem az Egyházé. A Biblia központi üzenetét prédikálja, tanítja, kiáltja bele a világba: a kegyelemből hit által való megigazulást. Az evangélikus egyház olyan emberek közössége, akik elismerik és boldogan vallják, hogy a Krisztus által újra Isten tulajdonává lettek.

3. Az evangélikus öntudat szükségszerű kifejezése: a hitvallás. Hitvallási irataink nem pusztán történelmi okiratok, porosodó múzeális ereklyék. Ma is ezek adják a mértékét az evangélikus öntudatnak. Irányítanak a hit és élet kérdéseiben. Őrködnek mindenkor meggyőződésünk tisztasága és igazsága fölött. Egyedül ezek ösztönöznek a jelenben is mélyülésre. Egyházunk megújulásának egyetlen útja: hitvallásaink megelevenedése és élő sajátunkká válása. Mert hitvallási irataink nem egyebek, mint az élő hit egyszerű megvallása: válasz az élő Isten Igéjére, felelet a nekünk szóló kinyilatkoztatásra.

Nem a lélekszám, a tömegek ereje, nem a külső körülmények szerencsés találkozása, nem is a sikeres egyházpolitika szerez erőt, tekintélyt egyházunknak. Az evangélikus egyház Isten Igéjéből él és ennek az életnek ma is a hitvallásokban kell kifejeződnie. A szavak, kifejezések változhatnak, nem lehet gépiesen reprodukálni az akkori hitvallásokat, - de ugyanarra a kinyilatkoztatásra ugyanazt a biztos és határozott feleletet kell adnunk, mint őseink tették. Csak egy az igazság és e mellett kell ugyanúgy megállnunk, mint a reformáció korának emberei tették. Mert egyedül az igazság éltet. A tévelygés - és ahol nincsen az igazság, ott minden tévelygés és eretnecség, - a biztos halál.

Minél hűségesebben állunk helyt Isten Igéjéről való hitvallásunkban, annál határozottabban tudunk szembenézni azzal az évszázados váddal, hogy őseink megbontották az egyház egységét és az ő szakadásuk indította meg azt a bomlasztó folyamatot, aminek gyümölcse a mai válság. A békebontás vádját egyházunk sose vette könnyen. Hallatára mindig lelkiismeretes önvizsgálatot tartott, de nem tehetett egyebet, mint hogy a vádat kezeken visszautasítsa. Nagyra tartja egyházunk az egyház külső egységét, a békességet, tisztában van az összefogás előnyeivel, de szava csak az igazságnak van itt is, mint minden más kérdésben. Luther és munkatársai nem tettek mást, mint hogy hirdették és terjesztették Isten tiszta és hamisíthatatlan Igéjét, a Krisztusért nyert bűnbocsánatot és Isten parancsait, küzdve és hadakozva minden emberi félreértés ellen. Mindent elkövettek, hogy az igazságnak megnyerjék az akkori egyházi vezetőséget. Évtizedeken át tusakodtak az igazság tiszta hirdetéséért, de minden békekészségük és alázatosságuk ellenére, Istennek kellett inkább engedniük, semmint embereknek. Lelkiismeretük Isten Igéjének a foglya volt. Ezért kivetették és kiközösítették őket az egyházból. A kiátkozásért és szakadá-

EMLÉKEZÜNK

sért a teljes felelősség a római pápaságot terheli, mert eretnekségnek bélyegezte az evangélium tiszta hirdetését és erőszakkal akarta elfojtani az igazság kellemetlen szavát.

A középkori római egyházban, ha rejtve is, ha eltakarva is, de ott volt a Krisztus Egyháza. A papi hatalom túlkapásai mögött is ott volt a kulcsok Krisztus-rendelte hatalma, vagyis a bűnbocsánat. És a mise sem tudta eltörölni az oltári szentséget. Ámde, amikor a római szentszék a trienti zsinaton hivatalosan és végérvényesen elzárkózott az evangélium elől, tanításában teljesen elszakadt Krisztus Egyházától. Manapság csak a római egyház hivatalos tanításának ellenére üdvözülhetnek a római katolikusok. Isten egyházunkra bízta a bűn és kegyelem hirdetését, Krisztus királyságának evangéliumi szolgálatát. Ezt a tisztet betölteni az evangélikus egyház és minden egyes tagjának Isten-szabta küldetése.

Ennek a felséges megbízatásnak hallatára azonban bűnbánatot kell tennünk. Hányszor lett hűtlen egyházunk rendeltetéséhez! Hányszor árultuk el, tagadtuk meg, alkudtuk el Isten igényét a világra! Isten ügyéből világnézetet, vallást és jó erkölcsöket csináltunk. Ami az egyházi gyakorlatot illeti, nem sokat vethetünk a katolikus vallás híveinek szemére. De mindezt elismerve is áll az, hogy aki üdvözül, az csak Isten Igéjének tiszta tanítása szerint üdvözülhet, amint arról hitvallási irataink tesznek hitet. Ezért nem maradhat az evangélium igazsága zugolyában, hanem meg kell szólalnia ország-világ előtt, amely e nélkül vesztébe rohan. Ezért nemcsak magunk számára kell újra megtanulnunk, sajátunkká tennünk hitvallásaink igazságát, hanem az egész világ számára is.

Azonban minél eleveőbb sajátunk lesz az evangélium igazsága, minél tisztább és bátrabb lesz Isten Igéjéről való hitvallásunk, annál erősebben hangzik fel a másik oldalról is a szemrehányás. Református részről minduntalan a szemünkre vetik, hogy túlbecsüljük magunkat, amikor egyházunkat tartjuk a reformáció egyházának és Luther reformációját a reformációnak. Mert szerintük Luther megállott a félúton, a wittenbergi reformáció csak kezdet, úttörés, amit azután Kálvin folytatott és juttatott teljességre. Bizonytalan középállásnak tartják az evangélikus hitvallást, amely nem mert teljesen felszámolni a római egyház szellemével, hanem sok mindent megtartott belőle. Testvéri szolgálatnak tekintik, hogy elmozdítsanak minket "megalkuvó", "egyezkedő", "következetlen" álláspontunkról és a maguk radikális felfogása számára megnyerjenek.

Nem könnyű dolog túltennünk magunkat ezeken az ítéleteken és visszautasítanunk a testvériségen is túlmenő összefogásra kinyújtott kezet, de mégis kénytelenek vagyunk felvetni, nem a történeti fejlődés és emberi megértés, de az igazság kérdését. Igaz az vajon, hogy a reformáció hatalmas megmozdulásának csak egy része, töredéke Luther reformációja és megcsorbítjuk az igazságot, ha csak erre szorítkozunk? Hányadán állunk az igazság mértéke alatt azokkal a szemrehányásokkal, amikből évszázadok óta bőven volt részünk?

EMLÉKEZÜNK

Meg kell látnunk világosan a különbséget, ami külön útra kényszeríti a Luther reformációjából élő egyházat minden más reformációs kísérletből támadt vallásos közösségtől. Luther nem akart reformátor lenni, nem készített terveket, nem tűzött ki maga elé elveket, eszményeket. Reformátor lett, mert Isten csodálatos kegyelme hatalmába kerítette. Reformációja nem állott másból, mint hogy ámulva látta, mit visz véghez Isten az ő Igéje által. Nem ő mozgatta, indította a reformációt, nem ő vitte keresztül, hanem egyszerűen benne állott az élő Isten hatalmas cselekvésében; részt vett ebben a hatalmas mozgalomban, mert részt kapott, Isten belevonta. Nem tett Luther egyebet, mint egyszerűen engedelmeskedett Isten mindenkori parancsának. Csak azt tette és csak annyit, amit Isten parancsából meghallott és megértett. Engedte vezetni magát, azért szakadt el olyan fokozatosan, lassacskán, szinte csak lépésről-lépésre, folytonos tusakodás és lelki háborúság közepette az emberi tévelygésektől. Csak azt vetette el, amire egyenes parancsot vett Istentől magától. Minden mást megtartott, hiszen csak így őrizte meg a folytonosságot és egységet az egyetemes keresztyén Anyaszentegyházzal.

Zwingli, Kálvin és a többi reformátor másképpen jártak el. A Bibliából merítették ők is, de másképpen fogták fel és mást olvastak ki belőle. A megromlott egyházi és világi életet akarták átformálni, megjavítani, felemelni a bibliai világ magasságába. A Bibliából elveket, eszményeket, példákat olvastak ki, aminek következetes keresztülvitelében látták hivatásukat. Tudtak ők is, hogyne tudtak volna, a Krisztusban lett kegyelemről, de nem ez volt a szívügyük. Lelki törvényt hallottak a Biblia minden verséből és ez űzte-hajtotta őket az "engedelmességre". Azért aprózódott el ez a típusú reformáció, nemcsak az angol-szász világban, de másutt is, mert ahány reformátor, tanító, vezető volt, jóformán annyi elvet, bibliai eszményt olvasott ki az Írásból, aminek megvalósítására föltette egész életét.

Mi ma sem mondhatunk egyebet, mint hogy a Bibliából tilos törvénykönyvet, előírások és szabályok gyűjteményét csinálni. Mi ma is azt látjuk igazi reformációnak, amikor Isten Igéje újra tisztán és igazán szólal meg a bűnről, a kegyelemről, a Krisztusban való újéletről. Az az első, a döntő, amit Isten maga cselekszik velünk és rajtunk és csak azután kerül sor arra, hogy Isten számot tart a mi szolgálatunkra is; arra, ami tőlünk való. Ezért olyan fontos nekünk az igazi prédikáció mellett a szentség, különösen az oltári szentség. Mert mi a valóságosan, nemcsak "szellemileg", jelenlevő élő Krisztus Egyháza vagyunk és itt ezen a központi ponton, a fődologban nem engedhetünk egy tapodtat sem, nem közeledhetünk a reformátusokhoz, minden testvéri szeretet ellenére sem. Itt táruul föl a nagy, el nem kerülhető különbség köztünk és a reformátusok között. Nem olyan széles és mélyreható az ellentét, mint a római egyház szellemével, de ezeket a különbségeket eltörölni, semmibe venni, nem tesz jó szolgálatokat egyik egyházunk sem, a keresztyénség egyetemes ügyének sem.

EMLÉKEZÜNK

Összefoglalólag megállapíthatjuk, hogy a hitvallási irataihoz hű evangélikus egyház - vajon ránk is áll ez? - valóban Krisztus Egyháza, mert meg van benne az igehirdetői tisztség, aminek betöltői minden bűnös-voltuk ellenére nem magukat, gondolataikat, élményeiket, hanem az Istentől hallott Igét hirdetik. Innen érthető az evangélikus egyház ökumenikus nyíltsága és tágszívúsége. Mi tudjuk, hogy az egyházi szertartások és szervezeti külsőségek nem elválasztók, hanem egynek tudjuk magunkat és összetartozónak minden egyházzal és vallásos közösséggel, amelyekben Isten Igéjét tisztán és igazán hirdetik és a szentséget Krisztus szerzése szerint nyújtják. Mi boldogan valljuk, hogy Krisztus jelen van egyházunkban, építi közöttünk a megigazított bűnösök gyülekezetét, de ugyanúgy tudjuk azt is, hogy Krisztus Egyháza nincs egyházunkhoz kötve. Krisztus Egyháza mindenütt ott van, ahol Krisztus az Úr, Krisztus uralma pedig sokkalta egyetemesebb, átfogóbb, semmint azt mi elképzeljük és tétélekbe fogjuk.

Végül egyet kell még nyomatékosan megszívlelnünk. Erre az igazi evangélikus öntudatra nem lehet ránevelni, ezt nem lehet csinálni. Nem emberi törekvés és céltudatos tevékenység eredménye. Isten ajándéka. Egyedül Isten adhatja és támaszthatja szívünkben. Mi csak bűnbánatot tehetünk amiatt, hogy sokszor magunk akartuk kicsiholni, ápolni, fejleszteni ezt az öntudatot és így belekontárkodtunk Isten működésébe. Mi csak kérhetjük Istentől ezt az élő evangélikus öntudatot. De még egyet tehetünk és kell is tennünk: hirdetni Isten Igéjét, bizonyosságot tenni az élő Isten uralmáról, szolgálni azt a csodálatos történést, amikor Isten ily igaz hitet ad elveszett embereknek és ilyen igazi Egyházzá teremt minket, szétszórt, megerőtlenedett embereket.

Evangélikus öntudatról beszélhetünk, mert ez valóság. Nemcsak ábránd, vágy, elérhetetlen eszmény. Isten ma is hirdette-ti és adja az evangéliumot. Isten ma is támaszt Szentlelke által visszhangot emberi szívekben. Az evangélikus öntudat ilyen visszhang Isten élő Igéjére.

SÓLYOM JENŐ

(Néhai dr. Sóllyom Jenő az evangélikus teológiai Akadémia volt professzora, egyháztörténész, a zsinat kérdéseivel kapcsolatosan több eszméletető tanulmányt írt. Ezek a ma is időszerű írások megjelentek a LELKIPÁSZTOR c. lelkészi szaklap 1948-1949. évi számaiban. Ez az alábbi írás is azok közül való.)

MAGATARTÁS AZ EGYHÁZJOGI MUNKÁBAN

Egyházi törvényeink revíziójának, illetve reformjának az ügye immár az összehívott zsinat dolga. De éppen ezért kell egyházunk valamennyi lelkészének résztvennie a feladatunkká vált egyházjogi munkában. A zsinatnak maga mögött kell tudnia egyházunk egészét; a zsinat lelkész-tagjainak abban a tudatban kell élniök, hogy velük együtt tusakodik a törvényhozásban minden lelkésztársuk.

Amikor pedig új lendületet kap egyházunkban az egyházjogi munka, nagyon kívánatos, hogy legelőször annak az etikai oldalra mutakozzék előttünk. Ahhoz, hogy jó legyen az egyházjogi munkánk, szükséges a munkába állók helyes magatartása.

E helyes magatartás ún. elvi kifejtése helyett egy mindjárt gyakorlati kérdésnek minősíthető kérdést vetek fel, és az erre adott feleletemhez fűzöm idevágó nézeteimet. Ezzel a "gyakorlati" is szeretném mutatni, hogy az ún. elméleti egyházjogtan korántsem annyira idegen az élettől, mint azt sokan kényelmesen vélik.

A kérdés ez: Van-e értelme egyházi törvényeink revíziójának, illetve reformjának?

A feleletem pedig ez: Egyházi törvényeink revíziójának, illetve reformjának csak akkor van értelme, ha 1. megvan bennünk a szándék, hogy egyházi törvényeinket meg is tartjuk, és ha 2. e revíziót, illetve reformot teológiai feladatnak tekintjük.

Lássuk meg végre, hogy nincs semmi értelme új törvényhozásnak, ha az a véleményünk, hogy egyházi jogszabályaink csak addig köteleznek bennünket, ameddig megfelelőek számunkra, egyeznek felfogásunkkal. Nem jóhiszemű tévedésekre, homályos értelmű jogszabályok félreértésére célok, hanem arra, hogy egyesek szánt-szándékkal hunynak szemet rendelkezések előtt. Azzal is tisztában vagyok, hogy az élet meghaladhatja a jogszabályokat, vagy olyan helyzet elé állíthat bennünket, amilyenre az egykori törvényhozók nem is gondoltak. Nem is talállok semmi kivetni valót abban, hogyha az egyház élete egyben s másban elhajlik az írott jogtól, igen ám, de csak akkor, ha ebben az elhajlásban az egyház közakarata nyilvánul meg. Amikor egyes emberek hatalmi vágya, kényelme okozza ezt az elhajlást, akkor csak a B. parancsolat lutheri magyarázata készítt

"mindeneket jóra magyarázni", de jogelméleti mentséget nem talállok. Gyakorlatilag pedig az a tapasztalatom, hogy amelyik vonalon megindul a szabálytalanság, ott többé nem lehet tartóztatni; akiknek hivatásuk lenne felelősségre vonni a szabálytalankodókat, de maguk is saját eszük és kedvük szerint végzik egyházzjogi cselekményeiket, természetesen ellanyhulnak vigyázásukban. Ezért kell egyházzjogi munkánk kezdetén határozottan állást foglalnunk a tekintetben, hogy legyenek-e hát jogszabályok egyházunkban vagy ne legyenek. Hogy csak díszül legyenek, ennek nincs értelme. Kétségtelen, hogy egy bizonyos fokú elszántás szükséges a jogszabályok megtartására, de egyházunk életében számtalan jó példa biztat bennünket, hogy legyen az őszinte szándékunk a hozandó törvények megbecsülésére.

Egyházzjogi munkánkban a helyes magatartáshoz az is hozzátartozik, hogy legalább is mi lelkészek teológiai feladatnak tekintjük azt. Ezzel kettőt akarok mondani egyszerre. Minden lelkész tartsa feladatának az egyházzjogi munkát, és tartsa teológiai munkának az egyházzjogi munkát. Minden lelkésznek hivatalból művelni kell a teológiát, mert a nélkül csak mesterember, csak béres. Az egyházzjogi kérdésekre vonatkozóan pedig ez azt jelenti, hogy a lelkészeknek tudatosan mint teológusnak kell velük foglalkozniuk és egyikre sem szabad ötletszerűen felelniük, hanem csakis az egész teológia összefüggésében.

*

A MEVISZ (Magyarországi Evangélikus Ifjúsági Szövetség)
az alábbi felhívást juttatta el szerkesztőségünkhöz,

MEVISZ F E L H Í V Á S A ZSINATRÓL

Mi, a Magyarországi Evangélikus Egyház alulírott tagjai
úgy ítéljük meg, hogy

- a politikai kényszerhelyzetben született 1966-os Egyházi Törvények alapján összehívott zsinat nem alkalmas a gyülekezetek képviselőjére;
- csak új törvény szerint - közvetlenül a gyülekezetek által - megválasztott zsinat lehet egyházunk hiteles törvényhozó szerve.

Ezért felhívjuk az 1991. június 8-án összeülő zsinatot az alábbiakra:

1. Alkosson új törvényt a zsinati választásokról és és tisztségekről. Ennek alapelve legyen, hogy a gyülekezetek közvetlenül jelölnek és választanak, illetve hogy a tisztségek betöltésénél érvényesül az összeférhetetlenségi elv.
2. E törvény alapján hívjon össze új zsinatot 1991 őszére.
3. Más érdemi munkát ne végezzen, mondja ki önmaga feloszlását.

Bízunk abban, hogy a fentiek nyomán a zsinat az Istentől kapott, igazi megújulás eszközévé válik.

A támogató aláírásokat kérjük a MEVISZ-elnökség címére elküldeni: **1088 Budapest, Szentkirályi u. 51.**

ÖSSZEFOGLALÓ

A Keresztyén Igazság 9. száma a 90 évvel ezelőtt született Ordass Lajos 1934-ben írt meditációjával kezdődik. Címe a "Hősies keresztyénség". Ezután a szerkesztőbizottság öt tagja kerekasztal-beszélgetést folytat Veöreös Imre "A harmadik egyházi út" című könyvéről. A szerző szerint 1948-50 között Ordass Lajos képviselte az "opozicio", Dezséry László a "konformizmus" útját, de a teológiailag indokolt utat Túróczy Zoltán és Szabó József nevével lehet fémjelezni. A beszélgetés résztvevői különféle megközelítésből egyetértenek abban, hogy Veöreös Imre koncepciója nem tartható, mert az egyháznak csak egy "útja" van. Létezik egy másik út is, de ez a politika, az állam útja, nem pedig az egyháze. A tanulmányok között ifj. Fabiny Tibornak a bibliai tipológiáról szóló írása, valamint Friedrich Károlynak a soproni reformátor, Gerengel Simonról készült tanulmánya olvasható. A Fórum rovatban Ittész Gábor Frenkl Róbertnek a lapunk számára írt hozzászólásával vitatkozik. A Keresztyén Igazság 1935-ös évfolyamából közöljük a II. világháborúban fiatalon elpusztult kiváló teológusnak Urbán Ernőnek az evangélikus öntudatról szóló írását. A Dokumentumok között a MEVISZnek a zsinattal kapcsolatos felhívása olvasható, amely a júniusban összeülő zsinatot önmaga feloszlatására szólítja fel.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Nr. 9. der Zeitschrift Keresztyén Igazság (Christliche Wahrheit) beginnt mit einer im Jahre 1934 verfassten Meditation des vor 90 Jahren geborenen Bischofs Lajos Ordass. Sie trägt den Titel Hősies keresztyénség (Heldenhaftes Christentum). Hernach führten 5 Mitglieder des Redaktionsausschusses ein Gespräch am runden Tisch über das Buch A harmadik egyházi út (Der dritte kirchliche Weg) von Imre Veöreös. Gemäss des Verfassers vertrat in den Jahren 1948-50 Lajos Ordass die "Opposition", László Dezséry den Weg des "Konformismus" doch der theologisch begründete Weg kann mit dem Namen Zoltán Túróczy und József Szabó gekennzeichnet werden. Die Teilnehmer am Gespräch sind sich von verschiedenen Aspekten ausgehend darin einig, dass die Konzeption von Imre Veöreös unhaltbar ist, indem die Kirche nur einen "Weg" hat. Es gibt auch einen anderen Weg, aber dieser ist der Weg der Politik des Staates, nicht aber jener der Kirche. Unter den Studien sind die Aufsätze von Tibor Fabinyi jun. über die biblische Typologie sowie der von Károly Friedrich über den Soproner Reformator Simon Gerengel zu lesen. In der Rubrik Fórum setzt sich Gábor Ittész mit den für unser Blatt geschriebenen Diskussionsbeitrag Robert Frenkls auseinander. Aus dem Jahrgang 1935 der Zeitschrift Keresztyén Igazság bringen wir den Artikel des im Zweiten Weltkrieg so jung umgekommenen hervorragenden Theologen Ernő Urbán über das evangelische Selbstbewusstsein. Unter den Dokumenten ist der Aufruf des MEVISZ (Ungarischer Evangelischer Jugendverband) im Zusammenhang mit der Synode zu lesen, in dem die im Juni zusammentretende Synode aufgefordert wird sich selbst aufzulösen.

SUMMARY

This issue of the journal begins with an article on "Heroic Christianity" by Lajos Ordass published in the first volume of Christian Truth in 1934. It is followed by a "Round-Table" discussion by five members of our editorial board on a recent book by Imre Veöreös entitled "The Third Road of the Church 1948-1950". The author's thesis is that the "road of opposition" was represented by Bishop Ordass, the "road of conformism" by Bishop Dezséry and the third, theologically "justified" road by Bishop Túróczy and Bishop Szabó. The participants of this dialogue, approaching the subject from various perspectives, all agree that the author's concept is untenable: the church has only one "road" to follow. True, there is also another road but this is of politics, of the state and not of the church. Among "Studies" there is a paper on biblical typology by Tibor Fabiny Jr., and on the 16th century Reformer Simon Gerengel by Károly Friedrich. In the "Forum" section Gábor Ittész responds to a recent contribution by Róbert Frenkl. There is an article on Lutheran identity reprinted from the old series of Christian Truth written by the talented theologian Ernő Urban, a victim of World War II. As a Document we publish a recent Manifesto written by MEVISZ (Hungarian Lutheran Youth Organization) which summons the impending Lutheran Council to create new laws about the Council and dissolve itself.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Botta István ny. lelkész	- Budapest
D. Dóka Zoltán lelkész	- Hévízgyörk
ifj. Fabiny Tibor adjunktus	- Budapest
Friedrich Károly ny. tanár	- Sopron
Ittész Gábor lelkész	- Győr
id. Magassy Sándor lelkész	- Bakonyszombathely
+ D. Ordass Lajos püspök (1901-1978)	
+ Dr. Sólyom Jenő teol. tanár (1904-1976)	
+ Urbán Ernő lelkész (1908-1943)	

Folyóiratunkban megjelent cikkekhez, tanulmányokhoz kapcsolódó hozzászólásokat, észrevételeket kérjük a szerkesztőbizottság címére küldeni (1114 Budapest, Bocskai út 10.)

Az ORDASS LAJOS BARÁTI KÖR f. évi április hó 27-én
s z o m b a t o n de. 10 órai kezdettel
a Budapest-Kelenföldi Gyülekezet tanácstermében
(XI. Bocskai út 10.)
ÉVI RENDES KÖZGYŰLÉSÉT
tartja, amelyre a Baráti Kör tagjait, valamint
a tevékenysége után érdeklődőket szeretettel hívja
a BARÁTI KÖR elnöksége.

FIGYELEM!

FIGYELEM!

Az Ordass Lajos Baráti Kör kiadásában rövidesen megjelenik

RITTER - A LELKIPÁSZTOR IMÁDSÁGA

c. IMÁDSÁGOS KÖNYV

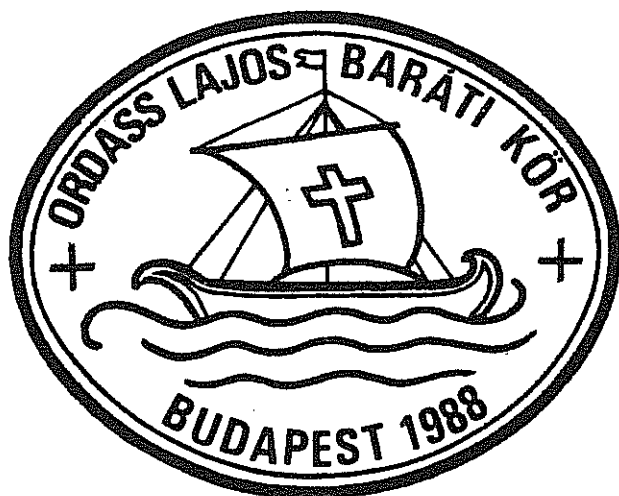
mind lelkészek, mind gyülekezeti tagok használatára,
a szívbéli megújulásnak drága eszköze.

Baráti Körünk - olvasásra - kikölcsönözhető

Szépfalusi István - ORDASS LAJOS - Önéletrajzi írások

c. 2 kötetes művét.

Ez irányú megkereséseket a kiadóhivatalba kérjük.

KERESZTYÉN IGAZSÁG - ÚJ FOLYAM
TARTALOMJEGYZÉKE

1-8. szám

(Összeállította: Laborczi Zoltán)

	Szám	Oldal
MEDITÁCIÓ		
Dóka Zoltán: Isten kiáltó emberei	4.	3
Ordass Lajos áhitata	1-2.	7
áhitata	3.	4
áhitata	4.	1
Scholz László: Böjt	5.	1
Pümkösd	6.	1
Ősz	7.	1
Advent	8.	1
TANULMÁNYOK		
Alpárné Szála Erzsébet: Lyceum Sempronense	8.	24
Ó. Bayer: Megigazulás	7.	3
Boleratzky Lóránd: A lelkiismereti és vallásszabadság	1-2.	33
Felkészülés a zsinatra	3.	5
Az egyházkerületek beosztásának kérdése	4.	6
Új törvény a lelkiismereti és vallásszabadságról	5.	28
Az egyházi alkotmánynál érvényesülő alapelvek	7.	30
Dóka Zoltán: Egyház és egyházjog az Újszövetség fényében	5.	11
ifj. Fabiny Tibor: A megállás szimbóluma	1-2.	15
Ittész Gábor: Az egyház küldetéséről	3.	14

A "KERESZTYÉN IGAZSÁG" 9. számának (1991 március) melléklete

	Néhány személyes szó a "T.Sz." Történetéhez	4.	25
	A MEE a zsinat előtt	8.	13
Karner Károly:	A "több igazság"	1-2.	8
	Igaz, igazság, Isten igazsága	5.	3
Kosztra Pál:	A Kőszegi Evangélikus Gyurátz Ferenc Leánynevelőintézet és Leánygimnázium	6.	7
Kovács Géza:	Egy elfelejtett iskola Győr 1692-1749	7.	24
id. Magassy Sándor:	A Kiáltó Szó védelme	4.	11
Nagy Miklós:	Akié az ifjúság, azé a jövő	6.	3
Ordass Lajos	életének kronológiája	1-2.	31
H.H. Schmid:	Az ember felelőssége	7.	18
Scholz László:	Egyházunk mai helyzete és lel- kési feladatunk (1956.)	4.	29
Scholz László:	Az Egyház meghatározása a lutheri reformációban	5.	20
"Testvéri Szó" (1986)		4.	21
Vajta Vilmos:	A keresztyén igazság	8.	3
Zsinat elé - Dr. Sólyom Jenő	cikkeiről	4.	37

ÉLŐ TANUK

Botta István:	Schulek Tibor emlékezete	3.	32
Kendeh György:	Nyílt válasz dr. Kotsis Ivánnak	1-2.	65
Laborczi Zoltán:	A nagybaráti találkozó: 1956. augusztus 28-30.	8.	29

DOKUMENTUMOK

Az O.L.B.K. alapszabálya		1-2.	61
Beadvány az Országos Egyházi Bírósághoz püspökválasztás ügyében. - Bírósági ítélet		6.	13
Botta István: Dr. báró Radvánszky Albert egyetemes egyházi és iskolai felügyelő		7.	34

A "KERESZTYÉN IGAZSÁG" 9. számának (1991 március) melléklete

Dóka Zoltán: Summa-summarum	1-2.	44
Válasz - Nyilatkozat	1-2.	58
Nyílt levél, 1984.	3.	26
Dóka Zoltán a zürichi egyetem teológiai fakultásának díszdoktora	7.	36
Dr. Kulcsár Kálmán level Ordass Lajosnéhoz	6.	31
Levél dr. Harmati Béla püspökhöz	6.	23
Levél dr. Frenkl Róbert felügyelőhöz	6.	27
Levélváltás: Tekus Ottó - Frenkl Róbert	8.	42
Nyílt levél az Evangélikus Egyház Országos Presbitériumához	6.	30
Ordass Lajos: Rádiószózat 1956	3.	24

FÓRUM

Boleratzky Lóránd: Változások a vallásügyi igazgatásban	3.	40
A közgyűlések nyilvánossága	6.	38
Dóka Zoltán: "Zsinat elé!"	6.	42
Dr. Herényi István: Javaslat az Országos Presbitériumhoz	6.	40
Ittész Gábor: Helyzetértékelés	1-2.	75
Magassy Sándor id.: A nyilvánosság gondjai	1-2.	71
Széljegyzetek egy bírósági ítélethez	6.	32
Megjegyzések az Országos Egyházi Közgyűlés határozataihoz	5.	50
Dr. Zsednai József: Az egyházi választásokról az egyszerű egyháztág szemével	6.	46

RECENZÍÓ

Ittész Gábor: A kritikai szolidaritás példája: dr. Vajta Vilmos könyvéről	3.	43
---	----	----

Széljegyzet

Magassy Sándor id.: Aggályok egy bírósági íté-
lettel kapcsolatban 8. 46

V E R S

Keken András: Magamnak prédikálok 5. 45

Scholz László: Ordass 1-2. 30

EMLÉKEZÜNK

Boleratzky Lóránd: A két Zsedényi 5. 46

Dóka Zoltán: Egy fényt író, empatikus ember:
dr. Keken András 5. 38

Komjáthy Miklós: Mályusz Elemér 5. 37

Scholz László: Ordass Lajos sírjánál 8. 52

HALOTTAINK

Dr. Mályusz Elemér akadémikus 4. 38

Dr. Schulek Tibor 1-2. 64

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS 3. 52

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS 5. 56

SZERKESZTŐK

Kiáltó szó! 3. 1

Szerkesztői beköszöntő 1-2. 1

Szerkesztői üzenet 5. 53

MELLÉKLETEK

Boleratzky Lóránd: Elnöki megnyitó 1-2.

ifj. Fabiny Tibor: Nyílt levél 7.